

Marek Barwiński

UKRAIŃSKIE I ŁEMKOWSKIE STRUKTURY ORGANIZACYJNE W POLSCE W LATACH 1956–2012¹

W artykule omówiono początki powojennej działalności organizacyjnej mniejszości ukraińskiej i łemkowskiej w Polsce oraz jej zmiany jakościowe, ilościowe i przestrzenne w kolejnych dekadach, ze szczególnym uwzględnieniem stanu aktualnego. Przedstawiono zależności między zmianami sytuacji politycznej a przekształceniami ukraińskich i łemkowskich struktur organizacyjnych. Głównym celem było przedstawienie uwarunkowań współczesnego pluralizmu organizacyjnego oraz opinii liderów wybranych organizacji².

Słowa kluczowe: *Ukraińcy, Łemkowie, Łemkowszczyzna, organizacje narodowościowe, mniejszość narodowa, mniejszość etniczna*

1. Wprowadzenie

Wśród mniejszości narodowych i etnicznych zamieszkujących Polskę, Ukraińcy i Łemkowie, obok Żydów i Niemców, należą do tych, których w XX wieku dotknęły największe zmiany liczebności, rozmieszczenia oraz sytuacji politycznej, społecznej i prawnej. Pod koniec II wojny światowej, nowe polskie władze

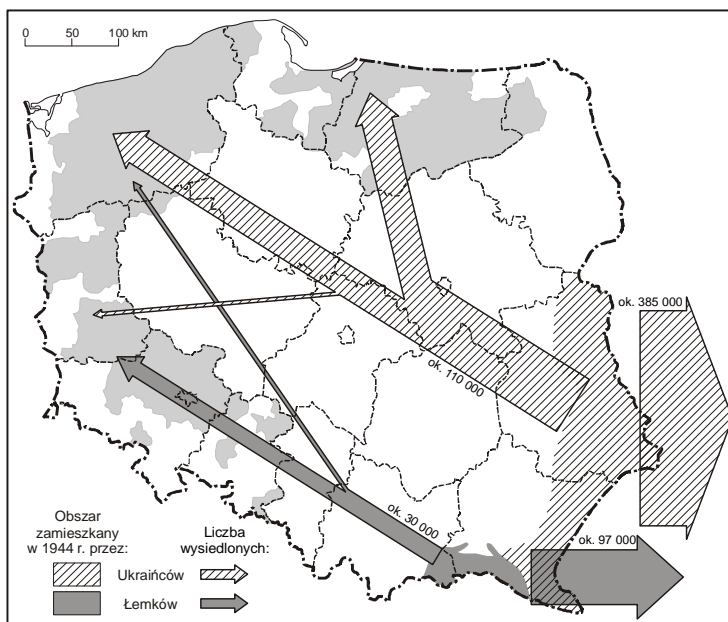
¹ Artykuł jest rezultatem projektu, który został sfinansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki przyznanych na podstawie decyzji nr DEC-2011/01/B/HS4/02609.

² Podczas opracowania niniejszego artykułu wiosną i latem 2012 r. przeprowadzono wywiady z działaczami (liderami zarządów głównych oraz wybranych oddziałów terenowych) organizacji mniejszości ukraińskiej (Związek Ukraińców w Polsce, Związek Ukraińców Podlasia, Towarzystwo Ukraińskie) oraz łemkowskiej (Stowarzyszenie Łemków, Zjednoczenie Łemków, Stowarzyszenie Młodzieży Łemkowskiej „Czuha”). Celem wywiadów było m.in. poznanie opinii dotyczących celów i funkcjonowania organizacji, struktur przestrzennych, głównych postulatów zgłaszanych do władz lokalnych i centralnych, zasadniczych punktów spornych, głównych sukcesów i porażek poszczególnych stowarzyszeń oraz ewentualnych zmian sytuacji poszczególnych mniejszości po akcesji Polski do Unii Europejskiej.

komunistyczne, rozpoczęły za pomocą dyskryminacji i przesiedleń, realizację polityki zmierzającej do przekształcenia Polski w państwo jednorodne etnicznie, państwo bez mniejszości narodowych. W latach 1944–46, na mocy porozumienia między PKWN a rządem Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej (USRR), zostało przesiedlonych z Polski na teren radzieckiej Ukrainy, ok. 482 tys. Ukraińców, w tym ok. 97 tys. Łemków (rys. 1). Przyniosło to przełomową zmianę ich położenia etnicznego, terytorialnego i politycznego. Objęło kilkakrotnie więcej osób niż późniejsza akcja „Wisła”, doprowadziło do usunięcia kilkuset tysięcy Ukraińców i Łemków nie tylko z ich ziem etnicznych, ale także z terytorium państwa polskiego, było główną przyczyną zmian specyfiki oraz odrębności etniczno-kulturowej południowo-wschodniej Polski. Już rok później, w 1947 r. polskie władze zorganizowały i przeprowadziły wojskową operację „Wisła”, czyli wysiedlenie wszystkich pozostałych w Polsce Ukraińców na obszar tzw. ziem odzyskanych. Wysiedlenie było przymusowe bez prawa wyboru miejsca osiedlenia, a jego głównym celem było doprowadzenie do rozproszenia terytorialnego, a w dalszej perspektywie do asymilacji narodowościowej. Objęło całą ludność ukraińskojęzyczną z południowo-wschodniej Polski (Ukraińców, Łemków, Bojków), wszystkich których polskie władze uznawały za Ukraińców (Drozd 2001). Nie wpłynęło bezpośrednio na zmianę liczby Ukraińców i Łemków w Polsce, natomiast drastycznie wpłynęło na ich rozmieszczenie (rys. 1). Zmieniło strukturę narodowościową, wyznaniową, językową i kulturową zarówno Polski południowo-wschodniej, jak i północnej oraz zachodniej. Doprowadziło także do likwidacji wszelkich przejawów działalności instytucjonalnej.

Idea Polski jako państwa jednonarodowego, była nie tylko forsowana przez władze komunistyczne, miała także szerokie poparcie społeczne, zwłaszcza wysiedlenia Niemców i Ukraińców były powszechnie akceptowane. Trwający od 1943 r. krwawy konflikt polsko-ukraiński, zbrodnie dokonywane przez Ukraińską Powstańczą Armię (UPA), współpraca z Niemcami podczas okupacji oraz zdecydowanie antykomunistyczne, antyradzieckie i antypolskie nastawienie narodowych ugrupowań ukraińskich, skutecznie uniemożliwiało jakiegokolwiek polityczne porozumienie. Polskie władze, decydując się na represje wobec Ukraińców, zyskiwały poparcie zarówno polskiego społeczeństwa, jak i władz radzieckich (Mironowicz 2000; Olejnik 2003). W tym okresie Ukraińcy i Łemkowie byli traktowani jako jedna grupa, dlatego też wszelkie restrykcje komunistów stosowane wobec Ukraińców, dotyczyły także bezpośrednio Łemków. Było to wyraźne odejście od polityki władz II Rzeczypospolitej, które w okresie międzywojennym, w ramach osłabiania pozycji Ukraińców, wyraźnie podkreślały i popierały odrębność Łemków od narodu ukraińskiego (Michna 2004; Moklak 2007). Dla Łemków akcja „Wisła” miała nie tylko konsekwencje terytorialne czy gospodarcze, ale także narodowe, społeczne i mentalne. Poprzez przymusowe wysiedlenie zostali oficjalnie uznani za część narodu ukraińskiego. W nowych miejscach zamieszkania, na obszarze Polski zachodniej i północnej,

dla mieszkających tam Polaków (najczęściej przesiedleńców zza Bugu) nie byli Łemkami, ale tylko i wyłącznie Ukraińcami, współodpowiedzialnymi za działalność UPA i zbrodnie na Wołyniu. Wykreowany przez komunistyczną propagandę bardzo negatywny, wręcz demoniczny wizerunek Ukraińca, przyłgnął także do Łemków. Byli oskarżani i rozliczani za winy narodu, z którym duża część spośród nich nigdy się nie utożsamiała (Mironowicz 2007).

Rys. 1. Główne kierunki i wielkość przesiedleń Ukraińców i Łemków w latach 1944–1947³

Ź r ó d ł o: oprac. własne; oprac. graficzne A. Wosiak

Po upływie kilkudziesięciu lat i licznych przekształceniach sytuacji politycznej i prawnej, można pokusić się o zbadanie, w jaki sposób w warunkach ustroju totalitarnego, a następnie demokratycznego, kształtowała się instytucjonalizacja działalności społecznej, kulturalnej i politycznej mniejszości narodowych i etnicznych „skazanych” przez władze komunistyczne na rozproszenie i stopniową asymilację. W jaki sposób zmiany prawne oraz demokratyzacja życia politycznego po roku 90. XX w., wpłynęła na zmiany ilościowe, jakościowe i przestrzenne ukraińskich i łemkowskich struktur organizacyjnych? Jak dualizm postaw narodowych wśród społeczności łemkowskiej, wpłynął na ich

³ Wyszędlenia pojedynczych rodzin ukraińskich i łemkowskich na ziemie zachodnie i północne trwały do początku lat 50. XX w.

działalność organizacyjną? Co różnicuje opinie liderów poszczególnych organizacji narodowościowych, jak działacze postrzegają i oceniają funkcjonowanie własnych stowarzyszeń w obecnych uwarunkowaniach politycznych, społecznych i gospodarczych? Głównym celem niniejszego artykułu jest próba znalezienia odpowiedzi na wyżej postawione pytania.

2. Początki działalności organizacyjnej

Początek lat 50. XX w., a zwłaszcza lata 1953–55, były pierwszym okresem rozluźnienia barier administracyjnych nałożonych na Ukraińców i Łemków bezpośrednio po akcji „Wisła”. Choć oznaki zmiany postawy władz państwowych wobec mniejszości narodowych pojawiały się już w roku 1952, to jednak dopiero przemiany polityczne w roku 1956, doprowadziły do oficjalnego uznania przez władze różnorodności etnicznej społeczeństwa polskiego. Stosowaną wcześniej politykę przesiedleń i asymilacji zastąpiono polityką ograniczonej działalności społecznej i kulturalnej. Z inicjatywy władz zaczęły powstawać organizacje społeczno-kulturalne, ale wyłącznie jedna dla jednej mniejszości. Szybko okazało się – wyraźnie było to widoczne już od 1958 r. – że nowo powstałe stowarzyszenia mają niewiele wspólnego z faktycznym odrodzeniem działalności społecznej i kulturalnej mniejszości narodowych oraz dbaniem o ich interesy. Stały się sposobem kontroli i środkiem do umocnienia pozycji władzy komunistycznej wśród społeczności niepolskich. Zostały podporządkowane – pod względem organizacyjnym, finansowym i kadrowym – MSW i były całkowicie lojalne wobec PZPR. Miały propagować i popularyzować politykę władz oraz ideały socjalizmu wśród mniejszości narodowych, służyć ich indoktrynacji, stać się swoistym „pasem transmisyjnym” przenoszącym wytyczne centrali w teren. W realiach PRL funkcjonowanie organizacji niezależnych od PZPR było wykluczone, władzom nie zależało na powstaniu silnych stowarzyszeń, autentycznie reprezentujących poszczególne narodowości. Była to „odwilż” pod pełną kontrolą. Państwo z jednej strony występowało przeciwko dyskryminacji mniejszości narodowych, z drugiej wyraźnie ograniczało autonomię organizacji narodowościowych. W styczniu 1957 r. powołano Komisję KC PZPR do Spraw Narodowościowych, a następnie analogiczne Komisje przy Komitetach Wojewódzkich PZPR. Ich rola sprowadzała się do koordynowania działań władz wobec mniejszości narodowych oraz narzucania partyjnych wytycznych stowarzyszeniom mniejszości narodowych. Mimo uzależnienia od władzy państwowej, braku samodzielności oraz niewielkiej liczby członków i tak przez następne kilkadziesiąt lat organizacje te odgrywały dominującą rolę w kształtowaniu życia społecznego, oświatowego i kulturalnego poszczególnych mniejszości narodowych, także dlatego, że nie miały żadnej konkurencji (Chałupczak, Browarek 1998; Mironowicz 2000; Barwiński 2008).

W czerwcu 1956 r. w Warszawie miał miejsce zjazd założycielski Ukraińskiego Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego⁴ (UTSK), ukazał się także pierwszy numer ukraińskojęzycznego tygodnika „Nasze Słowo”⁵. Ukraińcy korzystając z liberalizacji społeczno-politycznej, domagali się m.in. anulowania skutków prawnych akcji „Wisła”, umożliwienia powrotów na obszar południowo-wschodniej Polski, rehabilitacji Ukraińców, zaprzestania dyskryminacji, rozbudowy szkolnictwa ukraińskiego, zapewnienia miejsc w Sejmie dla przedstawicieli narodowości ukraińskiej, zwrotu cerkwi, zezwolenia na odprawianie nabożeństw w obrządku grekokatolickim. Wybrany podczas zjazdu Zarząd Główny UTSK został zdominowany, podobnie jak w przypadku innych tego typu organizacji, przez członków PZPR. Mimo to UTSK – zwłaszcza w początkowym okresie funkcjonowania – było stowarzyszeniem narodowościowym, na forum którego najostrzej były artykułowane zarzuty wobec polityki państwa oraz postulaty o charakterze politycznym. Inne tego typu organizacje ograniczały się głównie do zagadnień kulturalno-oświatowych (Olejnik 2003; Drozd 2010).

Szybko zaczęły powstawać struktury terenowe UTSK. Do końca 1956 r. oddziały wojewódzkie powstały w Gdańsku, Koszalinie, Olsztynie, Szczecinie, Wrocławiu, Zielonej Górze, Rzeszowie i Lublinie, ponadto utworzono 63 oddziały powiatowe oraz 119 kół, skupiających ok. 3 tys. członków. W ciągu dwóch kolejnych lat liczba oddziałów powiatowych zwiększyła się do 74, kół do 270, zrzeszających ponad 7 tys. członków (Drozd, Halczak 2010). Ukraińcy podjęli także udaną próbę, choć w bardzo ograniczonej skali, budowy struktur organizacyjnych na Podlasiu, gdzie całą ludność prawosławną utożsamiano wówczas z mniejszością białoruską. W czerwcu 1957 r. w Kleszczelach powstało pierwsze i jedyne wówczas na Białostocczyźnie koło UTSK, które w 1960 r. liczyło 47 członków. Zorganizowano ukraiński chór i zespół teatralny, a po kilku latach starań, w roku 1966 rozpoczęto naukę języka ukraińskiego w szkole w Kleszczelach, którą jednak władze już po roku zlikwidowały. Kilka lat później rozwiązano także podlaskie koło UTSK (Hawryluk 1999).

W latach 1957–58 działacze UTSK domagający się powrotów Ukraińców do dawnych miejsc zamieszkania oraz negujący politykę państwa byli oskarżani o nacjonalizm i usuwani przez władze partyjne ze stowarzyszenia, powszechna była infiltracja społeczności ukraińskiej przez MSW. Od 1958 r. UTSK stało się organizacją w pełni realizującą polityczne i społeczne interesy PZPR w środo-

⁴ Zgodnie ze statutem UTSK, głównymi celami organizacji miało być reprezentowanie interesów narodowych ludności ukraińskiej, krzewienie i popularyzowanie kultury ukraińskiej, dbanie o rozwój oświaty i szkolnictwa, umacnianie braterskich więzi z narodem polskim, organizowanie kontaktów i wymiany z USRR (Chałupczak, Browarek 1998).

⁵ Do połowy lat 80. XX w. było to jedyne legalne pismo w języku ukraińskim w Polsce.

wisku ukraińskim, a działalność stowarzyszenia skoncentrowała się na rozwoju szkolnictwa ukraińskiego i amatorskiego ruchu artystycznego.

W warunkach „odwilży” społeczno-politycznej końca lat 50. XX w. uaktywnili się także Łemkowie. Początkowo angażowali się w działalność UTSK, jednak szybko rozczarowali się do tej organizacji⁶. W 1958 r. powstał Tymczasowy Komitet Społeczno-Oświatowy Rusinów-Łemków, który zwrócił się do I sekretarza KC KPZR Nikity Chruszczowa z listem opisującym dyskryminację Rusinów w Polsce oraz zawierającym prośbę o pomoc w umożliwieniu powrotów w Beskidy. Trudno dziś ocenić, czy bardziej świadczyło to o determinacji czy naiwności działaczy łemkowskich. Z pewnością było echem rusofilskich sympatii części Łemków. Jednocześnie Komitet bezskutecznie domagał się od Władysława Gomułki uznania Rusinów-Łemków za odrębną od Ukraińców mniejszość narodową, uznania przesiedleń z 1947 r. za bezzasadne i zorganizowania powrotów na Łemkowszczyznę. Zdecydowanie sprzeciwiano się także reprezentowaniu spraw łemkowskich przez UTSK. Komitet nie został uznany przez polskie władze, które nie zrealizowały żadnego z jego postulatów (Mironowicz 2007; Dudra 2008; Drozd, Halczak 2010).

Poczucie odrębności od Ukraińców, obecne wśród Łemków od XIX w., w II połowie lat 50. XX w. ponownie się uzewnętrzniło. Separatystyczne (autonomiczne) tendencje części działaczy łemkowskich były wówczas wspierane przez kanadyjski Łemko-Sojuz, którego członkowie odwiedzali Polskę i zwracali się z petycjami do władz centralnych, co spowodowało oskarżanie Łemków o działanie pod wpływem „*imperialistycznych ośrodków emigracyjnych*” (Olejnik 2003).

Środowiska łemkowskie, aktywne i liczne zwłaszcza na Dolnym Śląsku (gdzie Łemkowie stanowili zdecydowaną większość ogółu przesiedlonych w 1947 r.), wyraźnie odcinały się od Ukraińców, podkreślały odrębność Łemków, brak poparcia w latach 40. XX w. dla działalności UPA, niechęć do ukraińskiego nacjonalizmu, zdecydowaną chęć powrotu na Łemkowszczyznę. Łemkowie domagali się także usamodzielnienia organizacyjnego od UTSK. Wszelkim przejawom „separatyizmu łemkowskiego” zgodnie sprzeciwiały się zarówno władze państwowe, jak i środowiska ukraińskie, traktując tę społeczność jako regionalną grupę narodu ukraińskiego. Postawa władz była motywowana obawą, iż uznanie odrębności narodowej Łemków podważyłoby sens ich wysiedlenia w 1947 r. i odebrało argumenty uzasadniające odmowę powrotu w Beskidy (Mironowicz 2007; Dudra 2008).

Pod koniec lat 50. XX w. z powodu nasilania się konfliktu między „łemkowskimi separatystami” a Ukraińcami, w MSW gromadzono i analizowano dokumenty dotyczące historii Łemków i Łemkowszczyzny, przedwojennych konflikt-

⁶ W 1957 r. Zarząd Główny UTSK zawiesił działalność całkowicie zdominowanego przez Łemków Zarządu Wojewódzkiego UTSK w Zielonej Górze, za krytykę polityki władz w sprawie powrotów Łemków w Beskidy (Dudra 2008).

tów i sporów łemkowsko-ukraińskich na tle narodowościowym, wyznaniowym oraz politycznym, a nawet literaturę i poezję twórców łemkowskich. Władze starały zorientować się w genezie sporu. Według E. Mironowicza (2007) „funkcjonariusze MSW dysponowali okazałym zasobem dokumentów mówiących, że w gruncie rzeczy Łemkowie byli ofiarami nacjonalizmu ukraińskiego i że zostali potraktowani po wojnie przez władze polskie jak nacjonaściści ukraińscy”. Przesłanie tych opinii do KC PZPR w żadnym stopniu nie zmieniło polityki w kwestii łemkowskiej.

Przez cały okres PRL nie wyrażono zgody na powstanie odrębnej łemkowskiej organizacji, a władze komunistyczne uznając Łemków za część narodu ukraińskiego, dopuszczały możliwość ich aktywności społeczno-kulturalnej wyłącznie w ramach UTSK. Dlatego Łemkowie chcący działać legalnie, byli zmuszeni do zrzeszania się w organizacji ukraińskiej, choć niektórzy z nich próbowali działać poprzez stowarzyszenie rosyjskie (RTSK) we Wrocławiu. W listopadzie 1959 r. w Komisji ds. Narodowościowych KC PZPR odbyła się narada poświęcona Łemkom. Zalecono działaczom UTSK większe zainteresowanie Łemkami, wprowadzenie ich do Zarządu Głównego UTSK, umożliwienie im działalności autonomicznej, powołanie przy UTSK Zarządu Sekcji ds. Rozwoju Regionalnej Kultury Łemkowskiej oraz Łemkowskiego Kolegium Redakcyjnego do współpracy z redakcją „Naszego Słowa”. Wkrótce zaczęto wydawać w gwarze łemkowskiej dodatek do „Naszego Słowa” pt. „Łemkowska Storinka”. Władze wyraźnie starały się wyciszyć konflikt, jednak działania te nie zakończyły sporów ukraińsko-łemkowskich wewnątrz UTSK. Trwały one z różnym nasileniem aż do końca lat 80. XX w., czyli powstania odrębnych organizacji łemkowskich. W UTSK istniały silne obawy przed „łemkowskim separatyzmem”, natomiast działacze łemkowscy obawiali się zdominowania i utraty regionalnej tożsamości (Olejniki 2003; Mironowicz 2007; Dudra 2008; Drozd, Halczak 2010).

3. Stagnacja ukraińskich struktur organizacyjnych w latach 1960–1980

W 1960 r. odbył się w Warszawie II zjazd UTSK. W niczym nie przypominał I zjazdu – jego przebieg był dokładnie zaplanowany, a delegatów nie dopuszczano do podejmowania tematów „niewygodnych”. Władze państwowe skutecznie przekształciły UTSK w posłuszne narzędzie służące interesom PZPR wśród mniejszości ukraińskiej. Skład ZG UTSK został całkowicie podporządkowany MSW, a działacze dążący do zachowania niezależności organizacji byli w niej marginalizowani lub z niej usuwani. Głównym problemem poruszonym podczas obrad była walka z nacjonalizmem ukraińskim. Zmiany zachodzące w UTSK zniechęciły i rozczarowały do tej organizacji wielu działaczy, przekreśliły nadzieje na spełnienie przez władze jakichkolwiek postulatów narodo-

wych. Liczba członków UTSK spadła o połowę, do 3 466 w 1961 r., skupionych w 208 kołach (Drozd, Halczak 2010).

MSW nadzorujące wszystkie organizacje narodowościowe, nie próbowało już wyciszać konfliktu łemkowsko-ukraińskiego wewnątrz UTSK, a nawet starało się podtrzymać ten antagonizm. Kwestia łemkowska była wykorzystywana przez władze do osłabiania ruchu ukraińskiego, do oskarżania go o nacjonalizm. Jednocześnie konsekwentnie odrzucano wciąż pojawiające się postulaty działaczy łemkowskich domagających się uznania ich za odrębną narodowość (Mironowicz 2007).

pozytywnym zjawiskiem w tym okresie są próby odrodzenia ukraińskiego życia kulturalnego, zwłaszcza w województwach północnych i zachodnich. Rodzi się amatorski ruch artystyczny, powstają zespoły ludowe, chóry, kółka teatralne. Ich funkcjonowanie wspiera UTSK, mimo tego większość powstałych wówczas zespołów w krótkim czasie zaprzestaje działalności, głównie z powodu braku środków finansowych oraz zbyt dużego rozproszenia mniejszości ukraińskiej i łemkowskiej. Dzięki powrotom w latach 50. XX w. części przesiedleńców w Beskidy, odradza się także życie kulturalne na Łemkowszczyźnie. W Zydranowej powstało „Muzeum Regionalnej Kultury Łemkowskiej”, w Zdyni „Centrum Kultury Łemkowskiej”, w Bielance zaczyna gromadzić zbiory „Muzeum Łemkowskie”, działalność zapoczątkował zespół „Łemkowna” (Dudra 2010).

Działania władz wobec mniejszości narodowych, ukierunkowane na dalszą asymilację i podporządkowanie, zostały na krótki okres zakłócone krwawymi wydarzeniami w grudniu 1970 r. na Wybrzeżu. Zmiana ekipy rządzącej oraz pierwsze przemówienia członków nowych władz, stwarzały wrażenie zmiany polityki państwa, w tym także w kwestiach narodowościowych i wyznaniowych. Spowodowało to uaktywnienie się działaczy organizacji mniejszościowych (zwłaszcza terenowych oddziałów UTSK), wysyłanie listów i petycji do władz, ponowne przedstawianie swoich postulatów. Nie tylko nie spotkały się one z pozytywną reakcją, ale wywołały działania wymierzone w ich sygnatariuszy – dochodzenia, przesłuchania, zastraszanie, a w konsekwencji usuwanie z UTSK. Ponownie okazało się, że istnieje wyraźny rozdźwięk między retoryką władz komunistycznych a codzienną praktyką polityczno-administracyjną.

Od III plenum KC PZPR w lutym 1976 r., w polityce rządu panowały poglądy o „moralno-politycznej jedności narodu polskiego” oraz Polsce jako kraju „jednorodnym etnicznie”, które wiązały się bezpośrednio z ograniczeniem działalności wszelkich regionalizmów, zwłaszcza wśród mniejszości narodowych i etnicznych, które postanowiono zredukować do grup folklorystycznych, całkowicie minimalizując ich problematykę narodową. Celem władz stało się wynarodowienie niepolskich narodowości, ich polonizacja. Głęboki regres dotknął szkolnictwa, życia kulturalnego i organizacyjnego mniejszości. Jeszcze bardziej wzrosła kontrola i nadzór MSW nad organizacjami narodowościowymi, których używano głównie do indoktrynacji i asymilacji własnych środowisk.

Odgórnie narzucane polecenia i zadania działacze przedstawiali jako interesy i postulaty mniejszości narodowych. Jakkolwiek podkreślanie, nawet deklarowanie poczucia niepolskiej tożsamości narodowej, było oceniane w kategoriach nacjonalistycznych i ostro krytykowane. Powszechne stało się ukrywanie przynależności do mniejszości narodowych. Nasiliły się procesy asymilacji i akulturacji do polskości. Były one potęgowane migracją mieszkańców wsi (często wywodzących się spośród mniejszości narodowych) do całkowicie zdominowanych przez ludność polską miast (Chałupczak, Browarek 1998; Mironowicz 2000).

Mimo ogólnego marazmu lat 70. XX w., nastąpiło pewne ożywienie w działalności organizacyjnej UTSK. Było ono spowodowane „zmianą pokoleniową” wśród działaczy. W II połowie lat 70. XX w. władzę w organizacji przejęło pokolenie urodzone już na ziemiach zachodnich, pozbawione osobistych negatywnych doświadczeń historycznych, aktywne i lepiej wykształcone. O ile w latach 60. XX w. działalność UTSK koncentrowała się na obszarach wiejskich i małomiasteczkowych, o tyle w latach 70. XX w. najbardziej dynamiczny rozwój przeżywały oddziały w większych miastach. Zaczęto organizować coroczny „Rajd Karpaty” oraz młodzieżowe „Jarmarki” w Gdańsku. Liczba członków w 1976 r. wzrosła do ok. 5,4 tys., zrzeszonych w 175 kołach (Drozd, Halczak 2010). Jednak bardzo silne rozproszenie terytorialne, postępujące migracje do miast, ograniczone oddziaływanie UTSK na ogół ludności ukraińskiej, konsekwentnie umacniane przez publicystykę, literaturę oraz film negatywne stereotypy związane z narodowością ukraińską, ograniczanie szkolnictwa, sprzyjało dalszej asymilacji Ukraińców, którzy coraz powszechniej zaczęli uważać się za Polaków pochodzenia ukraińskiego.

4. Ferment lat 80. XX wieku

Przemiany polityczne w Polsce w roku 1980, były bardzo różnie odbierane przez mniejszości narodowe. Spośród narodowości wywodzących się ze wschodniej Polski, najsilniejsze tendencje antykomunistyczne utrzymywały się wśród Ukraińców, którzy wszelkie problemy władzy przyjmowali z satysfakcją. Dlatego też powstanie „Solidarności” spowodowało wyraźną aktywizację ukraińskich środowisk młodzieżowych i inteligentkich, negatywnie oceniających ówczesną politykę narodowościową, zarówno państwa polskiego, jak i UTSK. Z kolei część opozycji solidarnościowej szukała poparcia w środowisku mniejszości ukraińskiej, znanej z niechęci do komunizmu⁷. Było to nowe

⁷ Na I Krajowym Zjeździe Delegatów NSZZ „Solidarność” w Gdańsku 7 października 1981 r. przyjęto „Uchwałę w sprawie mniejszości narodowych”, w której czytamy m.in. „*Dbając o rozwój kultury polskiej otwartej na dorobek innych narodów, wyrażamy wolę wykazania nie mniejszej dbałości o to, by obywatele polscy należący do innych*

zjawisko, dotychczas zdecydowana większość społeczeństwa polskiego, bez względu na poglądy polityczne, przyjmowało wobec Ukraińców postawę co najmniej niechętną. Trzeba jednak pamiętać, że „Solidarność” była popierana głównie przez środowisko studentów ukraińskich i część inteligencji, większość Ukraińców zachowała bierność, nie była skłonna angażować się w sprawy „wewnątrz polskie”. Podjęte przez studentów próby zmiany sytuacji politycznej oraz utworzenia niezależnego od UTSK Zrzeszenia Studentów Ukraińskich w Polsce, zostały skutecznie zahamowane wprowadzeniem stanu wojennego, choć część działaczy ukraińskich nadal aktywnie uczestniczyła w opozycji solidarnościowej (Chałupczak, Browarek 1998; Drozd 1998).

Od początku lat 80. XX w. ponownie uwidocznił się proces usamodzielniania Łemków. W 1982 r. we wsi Czarne koło Uścia Gorlickiego w Beskidach, działacze łemkowscy zorganizowali warsztaty plenerowe zespołu „Łemkownyna”. Zmieniły się one w nieformalny zjazd mniejszości łemkowskiej. Została zapoczątkowana coroczna tradycja „Łemkowskiej Watry”. W latach 1983–1989 „Watra” odbywała się początkowo w Hańczowej, a następnie przez kilka lat w Bartnem. Została zorganizowana i przez dekadę była prowadzona przez osoby, które następnie współtworzyły pierwszą po wojnie organizację łemkowską Stowarzyszenie Łemków. Szybko stała się największym i najbardziej znanym świętem kultury łemkowskiej oraz miejscem spotkań Łemków nie tylko z całej Polski, ale również ze Słowacji, Ukrainy i państw zachodnich.

Mała efektywność działań UTSK, połączona z całkowitą uległością wobec władz, powodowały narastające niezadowolenie lokalnych działaczy. Zaznaczył się podział na „konserwatystów” i „radykałów” oraz wyraźny rozdźwięk w działaniach między Zarządem Głównym a strukturami terenowymi. Na IX zjeździe UTSK w czerwcu 1988 r. postulowano reformę organizacji, jednak styl i metody pracy kierownictwa nie uległy żadnym zmianom. Coraz większa grupa Ukraińców i Łemków świadomych faktu, iż oficjalna organizacja „społeczno-kulturalna” nie reprezentuje ich poglądów oraz nie ma możliwości wpływu na sytuację narodowościową w ówczesnych realiach polityczno-prawnych, zaczęła działać w organizacjach przykościelnych lub szukać innych alternatywnych do „oficjalnych” form aktywności. Trzeba też pamiętać, że bezpośrednie wpływy UTSK wśród Ukraińców i Łemków nigdy nie były duże. Liczba członków

narodów i grup etnicznych – Białorusini, Cyganie, Grecy, Litwini, Łemkowie, Niemcy, Ukraińcy, Tatarzy, Żydzi i inne narodowości, znaleźli we wspólnej z Polakami ojczyźnie warunki do swobodnego rozwijania swej kultury i przekazywania jej następnym pokoleniom. Chcemy w ten sposób pozostać wierni tradycji Rzeczypospolitej wielu narodów. Bogactwo kultury polskiej to również odrębności regionalne, które winny być kultywowane. Związek nasz sprzeciwia się wszelkim podziałom narodo-wościowym i walczyć będzie o zagwarantowanie pełni praw obywatelskich wszystkim Polakom, niezależnie od ich przynależności narodowościowej lub pochodzenia” (cytat za: S. Dudra 2010).

UTSK od lat 60. do końca lat 80. XX w., wahała się najczęściej między 3 a 6 tys., co przy szacowanej w tym okresie liczebności Ukraińców na 180–220 tys. osób, stanowiło zaledwie ok. 2–3% ogółu mniejszości. Z całą pewnością nie była to organizacja masowa.

5. Zmiany polityczno-prawne początku lat 90. XX wieku i ich konsekwencje

Zmiana polityki w stosunku do mniejszości narodowych stała się możliwa dopiero po upadku rządów komunistycznych i przejściu władzy w Polsce przez opozycję solidarnościową w 1989 r. oraz po wprowadzonych przez nią przekształceniach ustrojowych. Demokratyczna Polska, jako państwo prawa, nie mogła dłużej prowadzić polityki dyskryminacji wobec własnych obywateli. Wprowadzono liczne regulacje prawne, które miały umożliwić swobodę działalności politycznej, narodowej, społecznej i kulturowej wszystkim narodowościom zamieszkującym w Polsce. Miało to stanowić zaprzeczenie wcześniejszej polityki asymilacji (Chałupczak, Browarek 1998; Łodziński 2005; Dudra 2009).

Zmiany ustrojowe zapoczątkowane na przełomie lat 80. i 90. XX w., spowodowały bardzo duże ożywienie działalności politycznej i organizacyjnej mniejszości narodowych i etnicznych. Demokratyzacja i liberalizacja życia politycznego, społecznego i gospodarczego, dała im możliwość normalnego funkcjonowania. Po roku 1989, istniejące od połowy lat 50. XX w. organizacje poszczególnych mniejszości uniezależniły się od nadzoru politycznego, zmieniły nazwy i charakter działalności na bardziej narodowy. Działalność społeczno-polityczna poszczególnych narodowości stała się pluralistyczna, powstało wiele nowych, często konkurencyjnych organizacji, które łamały dotychczasowy monopol „towarzystw społeczno-kulturalnych”. Spowodowało to wzrost aktywności osób wywodzących się ze środowisk mniejszości narodowych, zwiększyło zainteresowanie kwestiami etnicznymi, umożliwiło manifestowanie swej odrębności i realny udział w życiu politycznym i społecznym kraju, ale także wywołało spory na tle narodowościowym i wyznaniowym, również wewnątrz poszczególnych grup narodowościowych, np. Łemków (Barwiński 2010).

Przed rokiem 1989 działało zaledwie 10 stowarzyszeń narodowościowych. Już w tym samym roku zarejestrowano 6 kolejnych. Następne lata przyniosły bardzo szybki przyrost stowarzyszeń narodowościowych. W latach 1990–1992 przybywały po 23–24 organizacje rocznie. Tylko w okresie tych trzech lat zarejestrowano prawie połowę wszystkich działających obecnie stowarzyszeń. Przez kolejne trzy lata (1993–1995) nadal utrzymywał się wysoki przyrost liczby organizacji (od 17 do 21 rocznie), dzięki czemu pod koniec 1995 r. było zarejestrowanych 137 stowarzyszeń narodowościowych. Od 1997 r. zaznaczył się wyraźny spadek dynamiki. Dopiero w latach 2004–2007 można zaobserwować pewne ożywienie w rejestracji nowych towarzystw (głównie romskich),

jednak dynamika ta – przybywa od 4 do 7 nowych stowarzyszeń rocznie – jest nieporównywalnie mniejsza niż w I połowie lat 90. XX w. Ogółem do roku 2008 zarejestrowano 191 organizacji o charakterze narodowościowym, 19 w tym okresie uległo likwidacji, w 2008 r. w Polsce funkcjonowały 172 stowarzyszenia narodowościowe i etniczne⁸.

Zdecydowana większość organizacji narodowościowych została założona przez przedstawicieli tzw. tradycyjnych mniejszości, zamieszkujących Polskę od kilku wieków. Według danych GUS, wśród 172 organizacji tylko kilkanaście zostało zarejestrowanych przez przedstawicieli narodowości o relatywnie krótkim rodowodzie imigracyjnym w Polsce (Greków, Macedończyków, Bułgarów, Wietnamczyków, Hindusów, Syryjczyków, Chińczyków, Somalijszczyków, Jemeńczyków). Ogółem swoje organizacje posiadają 24 mniejszości narodowe i etniczne. Największą aktywnością organizacyjną charakteryzuje się mniejszość niemiecka, która jest zrzeszona w 74 organizacjach, czyli 43% ogółu. Kolejną aktywną organizacyjnie mniejszością są Romowie, którzy zarejestrowali 31 stowarzyszeń. Według danych GUS zdecydowanie mniejszą liczbę organizacji mają Białorusini (12), Ukraińcy (11) i Żydzi (8). Pozostałe narodowości mają zarejestrowane zaledwie po kilka organizacji⁹.

6. Współczesne ukraińskie struktury organizacyjne

Na przełomie 1989 i 1990 r., odbyły się w Warszawie spotkania przedstawicieli środowisk ukraińskich, nazwane „ukraińskim okrągłym stołem”. Dotyczyły przyszłej struktury organizacyjnej mniejszości ukraińskiej w Polsce w zmieniającej się sytuacji politycznej i prawnej. W lutym 1990 r. UTASK, na swoim ostatnim zjeździe, zgodnie z wcześniejszymi ustaleniami „okrągłego stołu”, zostało przekształcone w Związek Ukraińców w Polsce (ZUWP). Organizacja zrzeszała wówczas 7 771 członków w 181 kołach (niektóre z nich były kołami „martwymi”). Działo 47 zespołów artystycznych, skupiających 780 osób. Część z zespołów prezentowała bardzo wysoki poziom artystyczny, m.in. chór męski „Żurawli”, łemkowski zespół folklorystyczny „Łemkowyna”, zespół „Osławiany” (Halczak 2010).

Ambicją nowych władz ZUWP było – zgodnie z przyjętą nazwą – reprezentowanie ogółu Ukraińców, co w silnie pluralizującej się rzeczywistości początku lat 90. XX w. nie było zadaniem łatwym. W pierwszych miesiącach funkcjonowania organizacja utraciła prawo do użytkowania dotychczasowej siedziby w Warszawie. Dzięki życzliwości Jacka Kuronia (wówczas posła na Sejm,

⁸ Na podstawie G. Gudaszewski, M. Chmielewski (red.) (2010).

⁹ Według informacji zebranych przez autora obecnie w Polsce jest zarejestrowanych 15 stowarzyszeń ukraińskich i 13 łemkowskich (tab. 1, 2). Można przypuszczać, że inne narodowości również mają zarejestrowanych więcej organizacji niż podaje to GUS.

ministra pracy i polityki socjalnej) znaleziono nową siedzibę na Targówku, w prawobrzeżnej części Warszawy, gdzie organizacja działa do chwili obecnej (fot. 1).

Fot. 1. Warszawa, siedziba Zarządu Głównego Związku Ukraińców w Polsce, Ukraińskiego Towarzystwa Historycznego, Organizacji Młodzieży Ukraińskiej „Płast”, Związku Ukrainek w Polsce, redakcji „Naszego Słowa”, wydawnictwa „Tyrsa”

Ź r ó d ł o: M. Barwiński

ZUwP liczy obecnie ok. 6 tys. członków, posiada 10 oddziałów (koszaliński, słupecki, sanocki, przemyski, mazurski, lubuski, elbląski, legnicki, olsztyński, szczeciński), ponad 90 kół terenowych (w tym 7 kół niezależnych¹⁰) (rys. 2). Prowadzi działalność społeczną, kulturalną, oświatową, wydawniczą (ściśle współpracuje z Wydawnictwem „Tyrsa”), jego działacze z sukcesami kandydują w wyborach samorządowych (tab. 1).

Na początku lat 90. powstały w Polsce liczne organizacje ukraińskie, lecz część z nich nie wytrzymała „prób czasu”. Współcześnie formalnie działa kilkanaście stowarzyszeń, przy czym aktywność części z nich jest wyłącznie deklaracyjna (tab. 1). Jest to konsekwencją zarówno różnorodności środowiska mniejszości ukraińskiej, jak i rozproszenia terytorialnego. Mimo silnego pluralizmu organizacyjnego, ZUwP zachował swoją dominującą pozycję, od ponad dwudziestu lat jest najliczniejszą i najważniejszą organizacją reprezentującą interesy mniejszości ukraińskiej w Polsce, posiada także najbardziej rozbudowane struktury terenowe (rys. 2). Większość pozostałych stowarzyszeń ukraińskich ma oficjalny status „organizacji wspierającej ZUwP”. Najaktywniejszymi organizacjami regionalnymi, posiadającymi struktury terenowe, całkowi-

¹⁰ Koła niezależne od poszczególnych oddziałów, podlegają bezpośrednio Zarządowi Głównemu ZUwP w Warszawie, funkcjonują w dużych miastach, w których nie ma licznych skupisk Ukraińców.

cie niezależnymi od ZUwP (choć z nim współpracującymi), jest działający na Białostocczyźnie i północnej Lubelszczyźnie Związek Ukraińców Podlasia oraz funkcjonujące na Lubelszczyźnie i Chełmszczyźnie Towarzystwo Ukraińskie (tab. 1, rys. 2).

Tabela 1

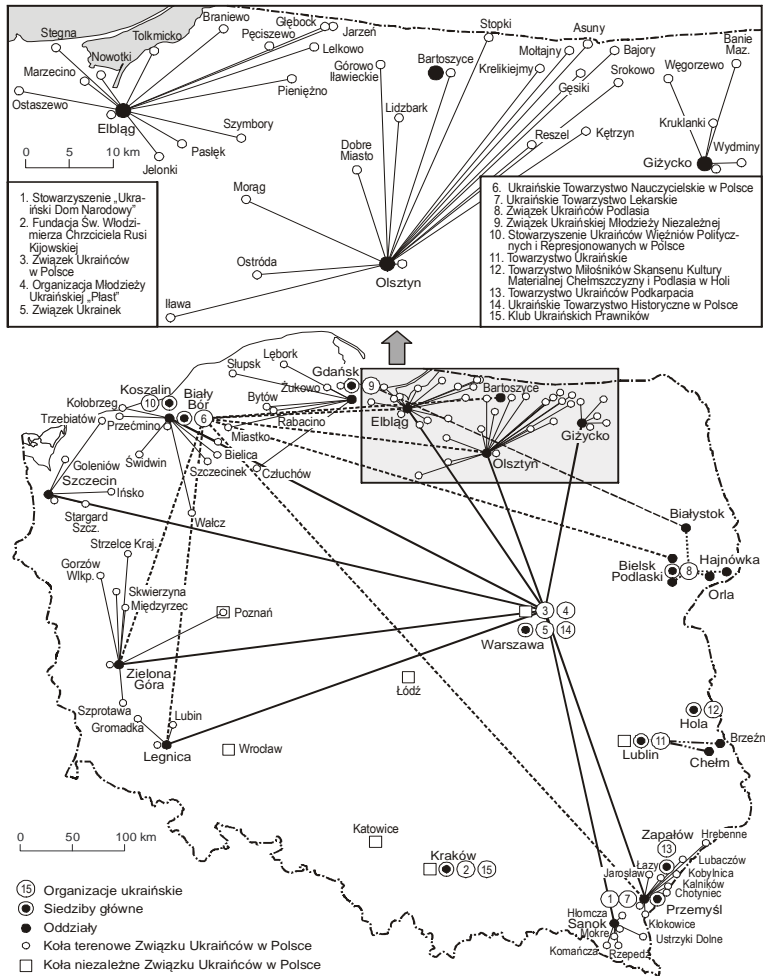
Ukraińskie organizacje zarejestrowane w Polsce (stan w 2012 r.)

Nazwa, główna siedziba, liczba oddziałów terenowych, liczba członków	Rok założenia	Charakter działalności, główne cele
1	2	3
Stowarzyszenie „Ukraiński Dom Narodowy” Przemysł, brak oddziałów, 78 członków	1989	działalność edukacyjna, oświatowa, kulturalna, dbanie o rozwój ukraińskiej tożsamości narodowej, prowadzenie działalności Ukraińskiego Domu Narodowego w Przemysłu wraz z biblioteką, prowadzenie klubu dyskusyjnego „Besida”, organizowanie imprez i obchodów świąt ukraińskich, pomoc dla zdolnych uczniów szkół ukraińskich
Fundacja Św. Włodzimierza Chrzciela Rusi Kijowskiej Kraków, brak oddziałów	1989	działalność naukowa, religijna, kulturalna, edukacyjna, wydawnicza, głównym celem jest wspieranie i popularyzowanie nauki i chrześcijańskiej kultury ukraińskiej oraz wzajemne poznanie i pojednanie Polaków i Ukraińców, w ramach Fundacji działa wydawnictwo „Szwajpolt Fiol”, Galeria Sztuki Ukraińskiej, muzeum ikon, biblioteka z czytelnią, księgarnia „Nestor” oraz restauracja „Ukraiński smak”, Fundacja prowadzi „Ukraińskie Centrum Naukowo-Kulturalne”, organizuje seminaria i konferencje naukowe, wydaje liczne publikacje, m.in. książki dotyczące historii, sztuki, literatury ukraińskiej, słowniki, przewodniki, mapy, „Krakowskie Zeszyty Ukrainoznawcze”, „Horyzonty Krakowskie”
Związek Ukraińców w Polsce Warszawa, 10 oddziałów, ok. 90 kół terenowych, w tym 7 kół niezależnych, ok. 6 000 członków	1990	największa organizacja reprezentująca interesy mniejszości ukraińskiej w Polsce (dawne UTSK), podstawowe cele to reprezentowanie i obrona praw mniejszości ukraińskiej, utrzymanie ukraińskiej tożsamości narodowej, ochrona i rozwój ukraińskiej kultury i folkloru, wspieranie ukraińskiego szkolnictwa i działalności społecznej, kulturalnej i oświatowej, rozwój współpracy między Polską a Ukrainą, wydaje ukraińskojęzyczny tygodnik „Nasze Słowo” w nakładzie 3 700 egzemplarzy, kwartalnik „Ridna Mowa” oraz rocznik „Ukraiński Almanach”, organizuje liczne festiwale, m.in. Festiwal Kultury Ukraińskiej w Sopocie, koncerty muzyki cerkiewnej, jarmarki, obchody świąt ukraińskich, seminaria naukowe, sprawuje opiekę nad miejscami pamięci historycznej, jest członkiem międzynarodowych struktur ukraińskich: Światowego Kongresu Ukraińców, Europejskiego Kongresu Ukraińców, Ukraińskiej Ogólnoświatowej Rady Koordynacyjnej
Organizacja Młodzieży Ukraińskiej	1990	organizacja młodzieżowa, bezpośrednio nawiązując do powstałej w 1912 r. w Galicji ukraińskiej organizacji skautowej, współpracuje ze Związkiem Harcerstwa Polskiego oraz z prężnie obecnie

<p>„Płast” Warszawa, brak oddziałów, 150 członków</p>		<p>działającą na Ukrainie organizacją „Płast”, jest jednym z sygnatariuszy Porozumienia Młodych Euroregionu „Bug”, głównym celem jest patriotyczne wychowanie młodzieży ukraińskiej, dbanie o tożsamość narodową i tradycje, uczestnictwo w obchodach świąt narodowych, organizowanie obozów młodzieżowych</p>
<p>Związek Ukrainek Warszawa, brak oddziałów, 250 członkiń</p>	1990	<p>nawiązuje do tradycji bardzo licznego i prężnie funkcjonującego w okresie międzywojennym w Galicji Związku Ukrainek</p>
<p>Ukraińskie Towarzystwo Nauczycielskie w Polsce Biały Bór, 8 oddziałów, 132 członków</p>	1991	<p>wspieranie ukraińskiej oświaty, organizowanie kursów i konferencji dla nauczycieli szkół z ukraińskim językiem nauczania oraz konkursów i wycieczek dla uczniów szkół z ukraińskim językiem nauczania, opracowywanie i wydawanie programów nauczania, redagowanie czasopisma oświatowego „Ridna Mowa”, nakład 200 egz.</p>
<p>Ukraińskie Towarzystwo Lekarskie Przemyśl, brak oddziałów, 45 członków</p>	1991	<p>nawiązuje do tradycji organizacji zrzeszającej lekarzy ukraińskich w Galicji, powstałej w 1910 r. we Lwowie</p>
<p>Związek Ukraińców Podlasia Bielsk Podlaski, 4 oddziały, ok. 140–150 członków</p>	1992	<p>działalność społeczna, polityczna, edukacyjna, kulturalna, wydawnicza, podstawowym celem jest odrodzenie ukraińskiej tożsamości narodowej oraz języka ukraińskiego wśród prawosławnych mieszkańców Podlasia, skupia się głównie na działaniach zmierzających do zachowania i rozwoju ukraińskiego dziedzictwa kulturowego na Podlasiu, wydaje dwumiesięcznik społeczno-kulturalny „Nad Buhom i Narwoju” w nakładzie ok. 1 tys. egzemplarzy, organizuje koncerty, m.in. Festiwal Kultury Ukraińskiej na Podlasiu „Podlaska Jesień”, „Na Iwana, na Kupała”, Konkurs Piosenki Ukraińskiej „Z podlaskiej krynicy”, wspiera działalność amatorskich zespołów artystycznych (m.in. „Rodyna”, „Ranok”, „Strumok”, „Hiłoczka”, „Tyrsa”), doprowadził do rozpoczęcia nauki języka ukraińskiego w szkołach w Bielsku Podlaskim, Białymstoku i Czeremsze oraz w przedszkolu w Bielsku Podlaskim</p>
<p>Związek Ukraińskiej Młodzieży Niezależnej Gdańsk, 2 oddziały, 60 członków</p>	1992	<p>podtrzymanie ukraińskiej tożsamości narodowej wśród młodzieży, rozwijanie aktywności społecznej, kulturalnej i oświatowej młodzieży ukraińskiej, przeciwdziałanie procesom asymilacji narodowościowej oraz kultywowanie tradycji i wychowanie w ojczyściej kulturze, działanie na rzecz pogłębiania postaw demokratycznych, tolerancji i poszanowania wszystkich narodowości, organizowanie festiwali, koncertów i cyklicznych imprez kulturalnych m.in. „Ukraińskie Jarmarki Młodzieżowe”, „Festiwal Mniejszości Narodowych”, „Dni Muzyki Religijnej”, „Bytowska Warta”, prowadzenie w Gdańsku „Ośrodka Informacji Mniejszości Narodowych”, organizowanie cyklu szkoleń dla organizacji pozarządowych w regionach o dużym udziale mniejszości narodowych</p>

1	2	3
Stowarzyszenie Ukraińców Więźniów Politycznych i Represjonowa- nych w Polsce Koszalin, 190 członków	1992	poprzednia nazwa, do 2007 r., to „Stowarzyszenie Ukraińców Więźniów Politycznych Okresu Stalinowskiego”, zajmuje się ochroną miejsc pamięci, cmentarzy, miejsc walk Ukraińców, odbudową mogił żołnierzy UPA, budową pomników, ma zdecydowanie pozytywny stosunek do tradycji UPA
Towarzystwo Ukraińskie Lublin, 3 oddziały, ok. 100 członków	1999	początkowo działało pod nazwą „Towarzystwa Opieki nad Grobami Żołnierzy Ukraińskich w Lublinie”, od 2009 r. pod nową nazwą przekształciło się w organizację regionalną dbającą o tożsamość narodową i kulturę Ukraińców na Lubelszczyźnie i Chełmszczyźnie, organizuje festiwale, koncerty, imprezy kulturalne, seminaria, naukę języka ukraińskiego w szkołach, współpracuje z prawosławnymi parafiami, upamiętnia akcję „Wisła”, otacza opieką kwaterę żołnierzy armii Ukraińskiej Republiki Ludowej w Lublinie, zajmuje się jej renowacją i odnowieniem, a także odtworzeniem dziejów kwatery i pochowanych tam osób, wspiera podobne inicjatywy na terenie województwa lubelskiego i podkarpackiego, wydaje książki o tematyce historycznej, do 2002 roku wydawało czasopismo "Chołmskyj Wisnyk", którego celem było zachowanie ukraińskich tradycji regionu oraz integracja lokalnej społeczności ukraińskiej
Towarzystwo Miłośników Skansenu Kul- tury Materialnej Chełmszczyzny i Podlasia w Holi Hola, brak oddziałów	2002	opieka nad istniejącym od 1985 r. skansenem kultury materialnej Chełmszczyzny i Podlasia w Holi, obiekt eksponuje bogato wyposażone drewniane zabudowania mieszkalne, sakralne oraz gospodarskie typowe dla tych regionów
Towarzystwo Ukraińców Podkarpacia Zapałów, brak oddziałów	2003	brak danych
Ukraińskie Towarzystwo Historyczne w Polsce Warszawa, brak oddziałów, 23 członków	2004	działalność naukowa, wydawnicza i popularyzatorska, propagowanie wiedzy historycznej o dziejach Ukraińców oraz relacjach polsko-ukraińskich, współorganizuje seminaria i konferencje naukowe we Wrocławiu, Legnicy, Zielonej Górze, Gorzowie Wielkopolskim, Warszawie, Białym Borze, Przemyślu, Słupsku, wydaje książki oraz „Zeszyty Naukowe Ukraińskiego Towarzystwa Historycznego w Polsce”
Klub Ukraińskich Prawników Kraków, brak oddziałów	–	brak danych

Źródło: oprac. własne.

Rys. 2. Struktura przestrzenna organizacji ukraińskich

Ź r ó d ł o: oprac. własne; oprac. graficzne A. Wosiak

Ważnym i symbolicznym miejscem dla stowarzyszeń ukraińskich jest Ukraiński Dom Narodowy (*Narodnyj Dim*) w Przemyślu (fot. 2), który w marcu 2011 r. został formalnie przekazany przez władze miasta ZUwP. Budynek zlokalizowany w centrum Przemyśla, został zbudowany w latach 1901–1904 ze składek przemyskich Ukraińców, z przeznaczeniem na cele społeczno-kulturalne. Znajdowały się w nim siedziby ukraińskich organizacji kulturalnych, ekonomicznych i politycznych, mieścił się także teatr, kino i restauracja. W 1948 r. budynek przeszedł na własność Skarbu Państwa, a następnie miasta. Od początku lat 90. XX w. ZUwP oraz specjalnie powołane do tego celu Stowarzyszenie „Ukraiński Dom Narodowy” prowadziły starania o jego odzyskanie.

Obecnie mieści się w nim siedziba przemyskiego oddziału ZUwP, biblioteka, odbywają się wystawy, obchody świąt ukraińskich, kongresy i konferencje naukowe.

Fot. 2. Przemyśl, Ukraiński Dom Narodowy

Źródło: M. Barwiński

Główne postulaty organizacji ukraińskich dotyczą zwiększenia finansowania szkolnictwa ukraińskiego, powołania w głównych skupiskach mniejszości ukraińskiej Instytucji Kultury Ukraińskiej finansowanej z budżetu państwa oraz likwidacji skutków prawnych akcji „Wisła”. Spory w relacjach z lokalnymi władzami dotyczą zwłaszcza prób przywracania historycznych nazw ulic, nawiązujących do historii Ukrainy lub postaci związanych z tradycją ukraińską oraz upamiętniania akcji „Wisła”. Do głównych sukcesów działacze ukraińscy zaliczają m.in. rozwój ukraińskiej działalności kulturalnej, koniec sporu o Ukraiński Dom Narodowy w Przemyślu, obecność w mediach i w szeroko pojętej „przestrzeni publicznej” oraz aktywność młodzieży w trakcie spisu powszechnego w 2011 r., natomiast w kategorii porażki postrzegają postępującą asymilację mniejszości ukraińskiej, trudności z przyciągnięciem młodzieży do działalności organizacyjnej, niedostateczne finansowanie szkolnictwa oraz działalności kulturalnej z budżetu państwa.

Niepodległa od 1991 r. Ukraina, w znikomym stopniu wspiera mniejszość ukraińską w Polsce. Według działaczy organizacji ukraińskich, przez pierwsze kilkanaście lat niepodległego bytu państwa ukraińskiego, tego wsparcia praktycznie nie było. Dopiero dojście do władzy prezydenta Wiktora Juszczenki w 2005 r., zapoczątkowało trwającą nadal współpracę między rządem ukraińskim a organizacjami mniejszości ukraińskiej w Polsce. Przejawia się ona w częściowym finansowaniu (głównie przez MSZ Ukrainy) dużych imprez kulturalnych, festiwali, konferencji organizowanych przez ukraińskie stowarzyszenia, współfinansowaniu przyjazdów zespołów folklorystycznych z Ukrainy,

wsparciu materialnym dla szkół uczących języka ukraińskiego (komputery, książki, prasa) oraz w wizytach polityków ukraińskich na różnego rodzaju uroczystościach. W zgodnej opinii działacze ukraińskich to wsparcie jest zdecydowanie niewystarczające, zwłaszcza po roku 2010 i przegranych przez Wiktora Juszczenkę wyborach prezydenckich. Jest także nawiązywana bezpośrednia współpraca z organizacjami z Ukrainy, m.in. z Ukraińskim Towarzystwem Oświatowym, Towarzystwem „Chołmszczyzna”, szeregiem ukraińskich organizacji pozarządowych, a także z Federacją Organizacji Polskich na Ukrainie.

Działacze ukraińscy zdecydowanie pozytywnie oceniają członkostwo Polski w Unii Europejskiej. Według liderów organizacji ukraińskich, jego najistotniejszą konsekwencją dla społeczności ukraińskiej jest przyjęcie unijnych standardów dotyczących ochrony mniejszości narodowych oraz bezpośrednio związana z tym ochrona prawna, monitorowanie sytuacji mniejszości przez instytucje europejskie, większa podmiotowość mniejszości i większe zrozumienie władz dla jej postulatów. Dopiero na dalszych miejscach znajdują się aspekty finansowe, wynikające głównie z możliwości pośredniego zdobywania środków unijnych, poprzez granty uzyskiwane w samorządach lub możliwość dofinansowania remontów zabytkowych świątyń prawosławnych i grekokatolickich¹¹.

Większość organizacji ukraińskich działających współcześnie w Polsce można podzielić na trzy główne kategorie (tab. 1):

– organizacje regionalne (*Związek Ukraińców Podlasia, Towarzystwo Ukraińskie, Towarzystwo Ukraińców Podkarpacia, Towarzystwo Miłośników Skansenu Kultury Materialnej Chełmszczyzny i Podlasia w Holi*);

– organizacje nawiązujące do tradycji z początków XX w. (*Organizacja Młodzieży Ukraińskiej „Płast”, Związek Ukrainek, Stowarzyszenie „Ukraiński Dom Narodowy”*);

– organizacje branżowe (*Ukraińskie Towarzystwo Nauczycielskie w Polsce, Ukraińskie Towarzystwo Lekarskie, Klub Ukraińskich Prawników, Ukraińskie Towarzystwo Historyczne, Związek Ukraińskiej Młodzieży Niezależnej*).

Struktura przestrzenna organizacji ukraińskich jest ściśle związana z ukształtowanym w konsekwencji akcji „Wisła” współczesnym rozmieszczeniem Ukraińców w Polsce. Największa koncentracja oddziałów i kół terenowych występuje w północnej i zachodniej Polsce (zwłaszcza w województwie warmińsko-mazurskim, zachodniopomorskim i lubuskim) oraz na Podkarpaciu, szczególnie w okolicach Przemyśla i Sanoka. Na mapie organizacji ukraińskich zaznacza się również Podlasie oraz Lubelszczyzna, a także Warszawa i Kraków, gdzie zlokalizowano główne siedziby sześciu ukraińskich organizacji (rys. 2). Tak duże rozproszenie terytorialne poszczególnych organizacji, ich oddziałów oraz kół terenowych z pewnością utrudnia, choćby z powodów logistycznych, prowadze-

¹¹ Na podstawie wywiadów z liderami Związku Ukraińców w Polsce, Związku Ukraińców Podlasia, Towarzystwa Ukraińskiego.

nie aktywnej działalności. Pod tym względem z pewnością w lepszej sytuacji są organizacje litewskie czy białoruskie.

7. Współczesne lemkowski struktury organizacyjne

Po kilkudziesięciu latach urzędowego utożsamiania wszystkich Łemków z narodem ukraińskim, od początku lat 90. XX w. sami mogli decydować o swojej tożsamości narodowej i przynależności organizacyjnej. Spowodowało to powstanie wielu, także konkurencyjnych czy wręcz antagonistycznych, stowarzyszeń lemkowych oraz podkreślanie przez część Łemków swojej odrębności zarówno od Polaków, jak i od Ukraińców.

Pierwszą powojenną organizacją lemkową w Polsce było zarejestrowane w kwietniu 1989 r. w Legnicy Stowarzyszenie Łemków o orientacji narodowo-lemkowskiej, odcinające się od tradycji i tożsamości ukraińskiej. Reprezentuje ono opcję karpatorusińską, uważa Łemków za odrębną od Ukraińców część narodu rusińskiego (czwartego narodu wschodniosłowiańskiego) obejmującego także Rusinów na Słowacji i ukraińskiej Rusi Zakarpackiej. Działa głównie na Dolnym Śląsku, gdzie ma najlepiej rozbudowane struktury terenowe. Było jednym z inicjatorów zwołania w 1991 r. w Medzilaborcach na Słowacji Światowego Kongresu Rusinów, gdzie wybrano Światową Radę Rusinów, skupiającą działaczy rusińskich z Polski, Słowacji, Czech, Ukrainy, Węgier, Rumunii, Serbii, Stanów Zjednoczonych Ameryki¹². Światowy Kongres Rusinów propaguje ideę narodu karpatorusińskiego i Rusi Karpackiej jako wspólnej ojczyzny wszystkich Rusinów. Kolejne Światowe Kongresy Rusinów odbywały się co dwa lata, kolejno w Krynicy, Ruskim Kerestur (Serbia), Budapeszcie, Użgordzie, Pradze, Preszowie, Krynicy, Sighet (Rumunia), Ruskim Kerestur oraz w Petrovicach (Chorwacja) i ostatni, w roku 2011 w Budapeszcie.

Współczesny „ruch karpatorusiński” oraz związane z nim pojęcia „narodu rusińskiego” i „rusinizmu”, są krytykowane przez naukowców ukraińskich, jako sztuczne, niekonsekwentne, motywowane politycznie próby dzielenia narodu ukraińskiego oraz popieranie ruchów separatystycznych (Halczak 2007, 2009, 2010).

¹² Poza Stowarzyszeniem Łemków, inicjatorami kongresu było Rusińskie Odrodzenie (Słowacja), Towarzystwo Rusinów Karpackich (Ukraina), Ruska Macierz (Serbia) oraz delegacje rusińskich organizacji ze Stanów Zjednoczonych Ameryki i Kanady. Obecnie w skład Światowej Rady Rusinów wchodzi 17 organizacji kulturalnych i naukowych z 7 państw.

Fot. 3. Legnica, budynek należący do Łemkowskiego Zespołu Pieśni i Tańca „Kyczer”, znajduje się w nim także siedziba Zarządu Głównego Stowarzyszenia Łemków

Źródło: M. Barwiński

Na przełomie 1989 i 1990 r. w Gorlicach powstało Zjednoczenie Łemków o orientacji ukraińskiej, uważające Łemków za część narodu ukraińskiego. Szybko doszło do konfliktu między dwoma łemkowskimi organizacjami. Główny spór dotyczy łemkowskiej tożsamości, samookreślenia się, przeciwstawnych orientacji narodowych. Stowarzyszenie Łemków reprezentuje tę część społeczności łemkowskiej, która odrzuca ukraińską świadomość narodową i podkreśla odrębność narodową Łemków, natomiast Zjednoczenie Łemków zrzesza tę część, która utożsamia się z narodem ukraińskim, podkreślając jednocześnie odrębność regionalną Łemków. Zjednoczenie Łemków ma oficjalny status „organizacji wspierającej Związek Ukraińców w Polsce”, niejednokrotnie w oddziałach terenowych Zjednoczenia Łemków działają te same osoby co w ZUwP, a siedziby obu organizacji mieszczą się w tych samych pomieszczeniach. Jest członkiem Światowej Federacji Ukraińskich-Łemkowskich Organizacji (ŚFUŁO), zrzeszającej Łemków z Polski, Ukrainy, Słowacji, Serbii, Chorwacji, Stanów Zjednoczonych Ameryki i Kanady. W maju 2012 r. w Gorlicach (fot. 4) odbył się V Kongres ŚFUŁO, którego gospodarzem było Zjednoczenie Łemków. Obecnie jest najliczniejszą organizacją łemkowską, z najbardziej rozbudowanymi strukturami terenowymi, aktywną zwłaszcza na Łemkowszczyźnie (tab. 2, rys. 3).

Powstanie i funkcjonowanie obu organizacji jest współczesnym zinstytucjonalizowaniem istniejącego od końca XIX w. dualizmu narodowego wśród Łemków. Z jednej strony rozbieżności organizacyjne Łemków powoduje konflikty¹³,

¹³ Jednym z głównych punktów spornych, poza kwestiami narodowo-ideologicznymi, jest sprawa przejęcia na początku lat 90. XX w. przez Zjednoczenie Łemków organizacji „Łemkowskiej Watry”, przeniesienie jej z Bartnego do Zdyni i nadanie jej

z drugiej strony wyraża rzeczywisty, istniejący od dziesięcioleci podział narodowościowy tej grupy. Choć obie organizacje podkreślają, że jednym z ich celów jest „integracja ludności łemkowskiej”, to swoją działalnością skutecznie ją dezintegrują. Jednak swoista „konkurencja” obu organizacji powoduje ich dużą aktywność polityczną, społeczną, kulturalną, wydawniczą, z korzyścią dla ogółu społeczności łemkowskiej. Mimo powstania w późniejszych latach wielu kolejnych stowarzyszeń, nadal są to dwie największe i najaktywniejsze organizacje łemkowskie w Polsce¹⁴. Większość pozostałych organizacji jest bliższa Stowarzyszeniu Łemków, jednak podjęta w połowie lat 90. XX w. próba powołania Federacji Organizacji Łemkowskich zakończyła się niepowodzeniem, także aktywność i zakres działania części z nich, odbiega od oficjalnych deklaracji i ma charakter epizodyczny (tab. 2).

Tabela 2

Łemkowskie organizacje zarejestrowane w Polsce (stan w 2012 r.)

Nazwa, główna siedziba, liczba oddziałów terenowych, liczba członków	Rok założenia	Charakter działalności, główne cele
1	2	3
Stowarzyszenie Łemków Legnica, 12 kół terenowych, 150–160 członków	1989	działalność społeczna, polityczna, kulturalna, edukacyjna, wydawnicza, pierwsza powojenna organizacja łemkowska w Polsce o wyraźnym nastawieniu narodowo-łemkowskim, rusińskim, sprzeciwiająca się utożsamianiu wszystkich Łemków z narodem ukraińskim, głównymi celami jest integracja Łemków, zachowanie i rozwój łemkowskiej tożsamości narodowej, kultury materialnej i duchowej, tradycji, nauczanie języka łemkowskiego, upowszechnianie wiedzy o historii Łemków, reprezentowanie mniejszości łemkowskiej, organizuje liczne imprezy kulturalne, festiwale, m.in. „Łemkowską Watrę na Obczyźnie” w Michałowie, „Biennale Kultury Rusińskiej”, „Łemkowską Twórczą Jesień”, „Chwilę z Łemkowską Kulturą”, patronuje Zespołowi Pieśni i Tańca „Łastiwoczka” oraz Łemkowskiemu Zespołowi Pieśni i Tańca „Kyczera”, wydaje dwumiesięcznik „Besida”, było jednym z inicjatorów zwołania Światowego Kongresu Rusinów, jest członkiem Światowej Rady Rusinów, propaguje ideę narodu karpatoruskiego i Rusi Karpackiej jako wspólnej ojczyzny wszystkich Rusinów

charakteru łemkowsko-ukraińskiego. „Watra” była zapoczątkowana i organizowana od początku lat 80. XX w. przez osoby, które następnie współtworzyły Stowarzyszenie Łemków.

¹⁴ Na początku lat 90. XX w., bardzo aktywną i liczną organizacją łemkowską, przekształconą następnie w partię polityczną, był Rusiński Demokratyczny Krąg Łemków „Hospodar” z siedzibą w Bielance. Jego podstawowym postulatem i celem działania były starania o zwrot lasów odebranych Łemkom w konsekwencji akcji „Wisła”. W ostatnich latach działalność tej organizacji całkowicie zamarła.

1	2	3
<p>Zjednoczenie Łemków Gorlice, 34 koła terenowe, 1 057 członków</p>	1990	<p>działalność społeczna, polityczna, kulturalna, edukacyjna, wydawnicza, organizacja o wyraźnym nastawieniu narodowo-ukraińskim, mająca oficjalny statut „organizacji wspierającej Związek Ukraińców w Polsce”, współpracuje z szeregiem organizacji mniejszości ukraińskiej w Polsce, głównymi celami jest ochrona łemkowskiej kultury materialnej i duchowej, propagowanie wiedzy o Łemkach i Łemkowszczyźnie, utrzymanie ścisłych związków mniejszości łemkowskiej i ukraińskiej, rozwój szkolnictwa ukraińskiego, popularyzowanie amatorskiego ruchu artystycznego, organizuje liczne imprezy kulturalne, m.in. coroczne Święto Kultury Łemkowskiej „Łemkowska Watra” w Zdyni, „Łemkowski Kermesz” w Olchowcu, Międzynarodową Prezentację Twórczości Plastycznej Artystów Łemkowszczyzny „Łemkowskie Jeruzalem”, „Łemkowską Spartakiadę”, wydaje kwartalnik „Watra” w nakładzie 1 350 egz., jest członkiem Światowej Federacji Ukraińskich-Łemkowskich Organizacji</p>
<p>Stowarzyszenie „Ruska Bursa” Gorlice, brak oddziałów, 45 członków</p>	1991	<p>odzyskanie dawnego budynku Ruskiej Bursy w Gorlicach, a obecnie jego utrzymanie i prowadzenie jako ośrodka kultury łemkowskiej, udzielanie pomocy materialnej, naukowej i wychowawczej młodzieży łemkowskiej uczęszczającej do szkół w Gorlicach, działalność edukacyjna, oświatowa, kulturalna, podtrzymywanie łemkowskich tradycji narodowych wśród młodzieży, organizowanie kursów języka łemkowskiego, wykładów na temat kultury i języka Łemków, imprez kulturalnych dla dzieci, młodzieży i dorosłych, odczytów, koncertów, przedstawień, redagowanie „Rocznika Ruska Bursa”, współpracuje ze Stowarzyszeniem Łemków, jest członkiem Światowej Rady Rusinów</p>
<p>Łemkowski Zespół Pieśni i Tańca „Kyczerą” Legnica, brak oddziałów</p>	1992	<p>działalność kulturalna, artystyczna, do głównych celów stowarzyszenia należy ratowanie i propagowanie kultury łemkowskiej, inspirowanie badań naukowych w zakresie łemkoznastwa, podejmowanie działań przełamujących stereotypy i uprzedzenia narodowościowe, szeroko rozumiana edukacja wielokulturowa, instytucjonalizacja życia kulturalnego i naukowego Łemków na Dolnym Śląsku. Zespół prowadzi jedyne w Polsce Centrum Kultury Łemkowskiej z własną biblioteką, archiwum i izbą etnograficzną, które mieści się w należącym do stowarzyszenia budynku w Legnicy. Dorobek stowarzyszenia to kilkaset koncertów, liczne imprezy kulturalne, wystawy, konferencje naukowe, konkursy, festiwale, m.in. Europejskie Spotkania Mniejszości Narodowych i Etnicznych „Pod Kyczerą”, największy międzynarodowy festiwal mniejszości narodowych organizowany w Europie</p>
<p>Stowarzyszenie Miłośników Kultury Łemkowskiej Ługi (Strzelce Krajeńskie), brak oddziałów, 30 członków</p>	1992	<p>działalność kulturalna, społeczna, oświatowa, głównym celem jest pielęgnowanie, rozwój i upowszechnianie kultury duchowej i materialnej Łemków, integracja mniejszości łemkowskiej, kształtowanie młodzieżowych elit społecznych i kulturalnych, organizuje występy zespołów artystycznych, koncerty, festiwale, m.in. „Łemkowska Watra w Ługach”, imprezy kulturalne, prelekcje, seminaria, zajęcia dla dzieci i młodzieży z wiedzy o kulturze i historii Łemków, wycieczki, projekty kulturalno-edukacyjne, przy stowarzyszeniu działa zespół „Chwylyna”</p>

1	2	3
Towarzystwo na Rzecz Rozwoju Muzeum Kultury Łemkowskiej w Zydranowej Zydranowa, brak oddziałów, 31 członków	1995	działalność kulturalna, oświatowa, edukacyjna, główne cele to ochrona dziedzictwa kulturowego Łemków oraz prowadzenie Muzeum Kultury Łemkowskiej w Zydranowej, pomnażanie istniejących zbiorów, inwentaryzacja, udostępnianie eksponatów, publikowanie katalogów i przewodników, ponadto organizowanie corocznych obchodów Święta Kultury Łemkowskiej „Od Rusal do Jana”, „Łemkowskiej Jesieni Poetyckiej”, plenerów malarstwa, rzeźby
Fundacja Wspierania Mniejszości Łemkowskiej „Rutenika” Warszawa, brak oddziałów	2001	działalność społeczna, kulturalna, oświatowa, edukacyjna, głównym celem jest wspieranie inicjatyw rozwijających poczucie tożsamości narodowej i językowej mniejszości łemkowskiej oraz historii i kultury Łemków, wspiera finansowo działalność kulturalną Łemków, wspomaga finansowo zespoły folklorystyczne, organizuje i finansuje konferencje, seminaria, wspiera badania naukowe, współpracuje ze Stowarzyszeniem Łemków, aktualnie działalność fundacji jest zawieszona
Stowarzyszenie Zespołu Pieśni i Tańca „Łemkowyna” Gorlice, brak oddziałów	2001	działalność kulturalna, artystyczna, Stowarzyszenie powstało w oparciu o zespół pieśni i tańca „Łemkowyna”, głównym celem jest prowadzenie zespołu „Łemkowyna” oraz propagowanie i promocja kultury i twórczości łemkowskiej, wydaje płyty zespołu, aktualnie działalność zespołu jest zawieszona
Stowarzyszenie Promocji Twórczości Łemkowskiej „Serencza” Gorlice, brak oddziałów	2003	działalność kulturalna, artystyczna, Stowarzyszenie powstało w oparciu o zespół ludowy „Serencza”, głównym celem jest propagowanie oraz promocja kultury i twórczości łemkowskiej, organizuje i finansuje koncerty, przeglądy, festiwale z udziałem zespołu „Serencza”, wydaje płyty zespołu, zapewnia warunki do funkcjonowania zespołu
Stowarzyszenie Wspierania Kultury Łemkowskiej „Wereteno” Gorlice, brak oddziałów, 20 członków	2004	działalność kulturalna, artystyczna, Stowarzyszenie powstało w oparciu o zespół dziecięcy „Wereteno” z Łosia na Łemkowszczyźnie, głównym celem jest propagowanie i rozwój kultury łemkowskiej, ochrona dziedzictwa kulturowego Karpat, rozwój zainteresowań artystycznych i talentów wśród dzieci i młodzieży, edukacja międzykulturowa
Łemkowska Fundacja Oświatowa im. Jana Krynickiego Gorlice, brak oddziałów	2005	działalność społeczna, oświatowa, edukacyjna, główne cele to pomoc stypendialna dla młodzieży łemkowskiej (zwłaszcza z obszaru Łemkowszczyzny) uczącej się w szkołach ponadgimnazjalnych oraz studiującej, pomoc w zakwaterowaniu w miejscu nauki, organizowanie edukacji uzupełniającej
Stowarzyszenie Młodzieży Łemkowskiej „Czuha”	2007	działalność społeczna, polityczna, kulturalna, edukacyjna, organizacja o nastawieniu narodowo łemkowskim, współpracuje ze Stowarzyszeniem Łemków, głównymi celami jest integracja młodzieży łemkowskiej, wspieranie postaw twórczych, popularyzowanie wiedzy na temat Łemków i Łemkowszczyzny, ratowanie i rozwój łemkowskiej kultury materialnej i duchowej.

Gorlice, brak oddziałów, 30 członków		rozwój oświaty i nauki wśród młodzieży łemkowskiej, organizuje m.in. koncerty, festiwale, imprezy młodzieżowe, warsztaty tańca i śpiewu, obozy, wycieczki, rajdy, kursy, szkolenia, aktywnie i skutecznie zabiega o wprowadzenie dwujęzycznych polsko-łemkowskich nazw miejscowości na Łemkowszczyźnie, jest członkiem Światowego Forum Rusińskiej Młodzieży przy Światowym Kongresie Rusinów, propaguje ideę narodu karpatoruskiego i Rusi Karpackiej jako wspólnej ojczyzny wszystkich Rusinów
Stowarzyszenie Terka Karpacka Nowica, brak oddziałów, 22 członków	2008	działalność kulturalna, społeczna, oświatowa, kontynuuje działalność i cele statutowe istniejącego w latach 2004–2008 Stowarzyszenia na Rzecz Ratowania Dziedzictwa Kulturowego Łemków „Terka”, główne cele to ochrona i popularyzacja dziedzictwa historyczno-kulturowego Karpat, rozwój kultury łemkowskiej, prowadzenie badań naukowych dotyczących historii Łemkowszczyzny, wspieranie lokalnej przedsiębiorczości i aktywności artystycznej, wspieranie działań proekologicznych

Źródło: oprac. własne.

Fot. 4. Gorlice, budynek w którym m.in. znajduje się Zarząd Główny Zjednoczenia Łemków

Źródło: M. Barwiński

Od ponad dwudziestu lat, głównymi postulatami łemkowskich organizacji jest naprawienie krzywd moralnych i materialnych wynikających z akcji „Wisła”, likwidacji jej skutków prawnych oraz oficjalne potępienie przesiedleń. Postulaty te w większości nie doczekały się realizacji¹⁵. Brak odszkodowań za

¹⁵ 3 sierpnia 1990 r., Senat przyjął uchwałę w której dokonał moralnego potępienia akcji „Wisła”, Sejm odłożył taką debatę na okres późniejszy (nie odbyła się), w 1997 r. prezydent A. Kwaśniewski potępił wysiedlenia, jednak nadal nie wypłacono żadnych odszkodowań i rekompensat osobom wysiedlonym, nie uchwalono ustawy reprivatyzacyjnej, nie zwrócono lasów, IPN nie stwierdził nielegalności akcji „Wisła”.

akcję „Wisła” oraz brak ustawy reprivatyzacyjnej – obok znikomego wsparcia finansowego przez samorządy – są podstawowymi punktami spornymi w relacjach Łemków z władzami państwowymi, są także postrzegane jako główne porażki łemkowskich organizacji. Do kategorii porażek Zjednoczenie Łemków zalicza także brak obligatoryjnej nauki o mniejszościach narodowych i etnicznych w polskich szkołach, a Stowarzyszenie Młodzieży Łemkowskiej „Czuha” słabo rozwiniętą sieć nauczania języka łemkowskiego oraz brak łemkowskiej instytucji naukowo-kulturalnej. Natomiast za sukces wszystkich stowarzyszeń trzeba z pewnością uznać rozwój działalności artystycznej, kulturalnej, edukacyjnej, wydawniczej, ochronę miejsc pamięci, stopniowe przywracanie tożsamości Łemkowszczyźnie. Ponadto Zjednoczenie Łemków za sukces uważa także opracowanie ekspertyzy prawnej, która mimo braku ustawy reprivatyzacyjnej, umożliwiła odzyskiwanie gospodarstw i lasów, Stowarzyszenia Młodzieży Łemkowskiej „Czuha” skuteczne zapoczątkowanie wprowadzania dwujęzycznych polsko-łemkowskich nazw miejscowości na Łemkowszczyźnie, natomiast największymi osiągnięciami Stowarzyszenia Łemków oraz wspierających go środowisk łemkowskich, było odzyskanie w 2009 r. budynku Ruskiej Bursy¹⁶ w Gorlicach (fot. 5) oraz uwzględnienie Łemków jako odrębnej mniejszości etnicznej w ustawie o „mniejszościach narodowych, etnicznych i języku regionalnym”. W sensie prawnym jest to oficjalne potwierdzenie odrębności Łemków od Ukraińców, co w swojej działalności oraz statucie podkreśla Stowarzyszenie Łemków¹⁷.

Organizacje łemkowskie działające współcześnie w Polsce można podzielić na cztery główne kategorie (tab. 2):

– organizacje narodowo łemkowskie (*Stowarzyszenie Łemków, Stowarzyszenie Młodzieży Łemkowskiej „Czuha”, Stowarzyszenie „Ruska Bursa”, Stowarzyszenie Miłośników Kultury Łemkowskiej, Fundacja Wspierania Mniejszości Łemkowskiej „Rutenika”, Łemkowska Fundacja Oświatowa im. Jana Krynickiego*);

– organizacje narodowo ukraińskie (*Zjednoczenie Łemków*);

¹⁶ Budynek powstały w 1909 r., jako internat dla młodzieży rusińskiej uczącej się w gimnazjum w Gorlicach. Bursa została założona i prowadzona przez łemkowskie Stowarzyszenie „Ruska Bursa”. W roku 1950 budynek został przejęty przez Skarb Państwa i przez kilkadziesiąt lat był użytkowany przez szpital. W 1991 r. reaktywowano Stowarzyszenie „Ruska Bursa”, które we współpracy ze Stowarzyszeniem Łemków, skutecznie starało się odzyskać budynek. Obecnie funkcjonuje jako ośrodek kultury łemkowskiej, są w nim organizowane uroczystości, wystawy, galerie, znajduje się biblioteka, siedziba Stowarzyszenia „Ruska Bursa”, Stowarzyszenia Zespołu Pieśni i Tańca „Łemkowyna” (aktualnie działalność stowarzyszenia jest zawieszona), Stowarzyszenia Młodzieży Łemkowskiej „Czuha”.

¹⁷ Na podstawie wywiadów z działaczami Stowarzyszenia Łemków, Zjednoczenia Łemków, Stowarzyszenia Młodzieży Łemkowskiej „Czuha”.

– organizacje chroniące dziedzictwo historyczno-kulturowe Łemkowszczyzny (*Towarzystwo na Rzecz Rozwoju Muzeum Kultury Łemkowskiej w Zyndranowej, Stowarzyszenie Terka Karpacka*);

– organizacje wspierające działalność zespołów ludowych (*Łemkowski Zespół Pieśni i Tańca „Kyczera”, Stowarzyszenie Zespołu Pieśni i Tańca „Łemkowyna”, Stowarzyszenie Promocji Twórczości Łemkowskiej „Serencza”, Stowarzyszenie Wspierania Kultury Łemkowskiej „Wereteno”*).

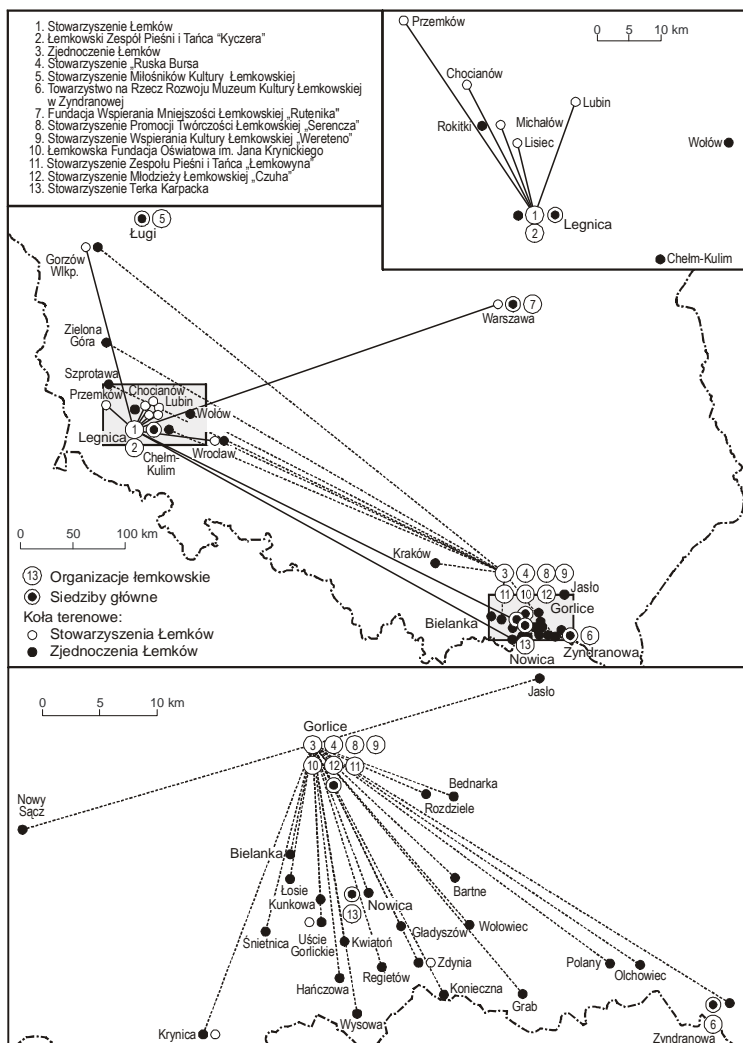
Fot. 5. Gorlice, budynek „Ruskiej Bursy”

Ź r ó d ł o: M. Barwinski

Struktura przestrzenna łemkowskich stowarzyszeń pokazuje jak nadal ważnym regionem jest Łemkowszczyzna (rys. 3). Choć Łemkowie, już od kilkudziesięciu lat, zamieszkują w rozproszeniu głównie zachodnią Polskę, to zdecydowana większość organizacji ma swoje siedziby w bezpośredniej bliskości dawnych granic Łemkowszczyzny (Gorlice) lub na Łemkowszczyźnie (Zyndranowa, Nowica). Około 65% kół terenowych Zjednoczenia Łemków znajduje się w beskidzkich wioskach, także działające głównie na Dolnym Śląsku Stowarzyszenie Łemków uruchomiło kilka kół terenowych na odległej Łemkowszczyźnie.

Wszystkie łemkowskie organizacje, stowarzyszenia i fundacje prowadzą w Beskidach aktywną działalność. Polega ona m.in. na organizacji imprez kulturalnych, nauce języka, historii i kultury łemkowskiej, prowadzeniu łemkowskich muzeów, ochronie dziedzictwa historyczno-kulturowego, wydawaniu czasopism. Najważniejszą imprezą jest organizowane przez Zjednoczenie Łemków „Święto Kultury Łemkowskiej – Łemkowska Watra”, odbywające się corocznie w Zdyni. Jest to jedna z największych międzynarodowych imprez artystycznych w Karpatach i największa łemkowska masowa impreza na świecie. Trwający trzy dni festiwal posiada charakter cykliczny i jest swoistego rodzaju połączeniem tradycji kulturowych ze współczesną formą rekreacji. Towarzyszą mu

m.in. obchody rocznicowe, Łemkowska Spartakiada, wystawy, konkursy, pokazy tradycyjnych rzemioł. Występuje kilkuset wykonawców muzyki ludowej, rockowej, folkowej, jazzowej oraz różnych teatralizowanych form scenicznych. „Watra” co roku gromadzi 6–10 tys. osób, głównie Łemków i Ukraińców z Beskidu Niskiego oraz zachodniej i północnej Polski, ale także ze Słowacji, Ukrainy, Stanów Zjednoczonych Ameryki i Kanady.

Rys. 3. Struktura przestrzenna organizacji łemkowskich

Źródło: oprac. własne; oprac. graficzne A. Wosiak

W zachodniej Polsce, corocznie odbywają się dwie kolejne „Watry”. Organizowana przez Stowarzyszenie Łemków „Łemkowska Watra na Obczyźnie” w Michałowie na Dolnym Śląsku, której początki sięgają roku 1979 oraz „Łemkowska Watra” w Ługach koło Gorzowa Wielkopolskiego, organizowana od 1990 r.

Specyficzna sytuacja Łemków, w porównaniu z szeregiem innych mniejszości narodowych (np. z Ukraińcami, Białorusinami, Litwinami, Niemcami) przejawia się m.in. tym, że jako grupa etniczna nie posiadają własnego państwa narodowego, z jego strukturami politycznymi, gospodarczymi, organizacyjnymi. Nie mogą liczyć na żadne wsparcie czy pomoc (prawną, finansową, polityczną) zagranicznej ojczyzny. Natomiast, pod względem pochodzenia etnicznego, terytorialnego, kulturowego i wspólnych losów historycznych, stanowią jedną grupę z Rusinami (Rusnakami) zamieszkującymi południowe stoki Karpat, współczesne pogranicze słowacko-polskie. Mimo wspólnego pochodzenia, nazwa Łemko oraz Rusnak ma charakter typowy regionalny, ściśle przyporządkowany do zamieszkiwanego obszaru. Okres rozbitcia jedności Rusinów karpaccich rozpoczął się wraz z zakończeniem I wojny światowej, jednak dopiero wydarzenia po II wojnie skutecznie rozdzieliły losy Łemków i Rusnaków, a kontakty między nimi praktycznie zanikły. Główną przyczyną były wysiedlenia Łemków z północnych Karpat, zniewolenie stalinowskim reżimem oraz restrykcyjne przepisy administracyjne, skutecznie ograniczające ruch graniczny, także między „bratnimi” państwami socjalistycznymi.

Wśród słowackich Rusinów, występuje podobny dualizm narodowy rusińsko-ukraiński jak w Polsce. Znajduje to także odzwierciedlenie w działalności organizacyjnej. Po roku 1990, obok organizacji o proukraińskiej opcji narodowej, takich jak m.in. Stowarzyszenie Ukrainistów Słowacji (*Asociacija Ukrajinciv Slovaččyny*) czy Związek Rusinów-Ukraińców Słowacji (*Sojuz Rusiniv-Ukrajinciv Slovaččyny*), rozpoczęły swą działalność organizacje głoszące ideę odrębności narodu rusińskiego, z których najważniejsze to Odrodzenie Rusińskie (*Rusins'ka Obroda*) i Stowarzyszenie Rusińskiej Inteligencji Słowacji (*Združinja Inteligenciji Rusyniv Slovenska*).

Likwidacja barier administracyjnych na granicy polsko-słowackiej, po akcesji obu państw do Unii Europejskiej i strefy Schengen, nie wpłynęła w szczególności na aktywizację Rusinów z obu stron Karpat, nie spowodowała powstania nowych form transgranicznej rusińskiej współpracy organizacyjnej. Nie funkcjonują obecnie żadne wspólne polsko-słowackie organizacje rusińskie. Jedną z przyczyn jest z pewnością rozproszenie Łemków na terytorium Polski. Najliczniejsze oraz aktywne organizacyjnie skupiska znajdują się na Dolnym Śląsku, kilkaset kilometrów od Bardejowa, Preszowa, Świdnika, Medzilaborców, a pogranicze polsko-słowackie w Beskidzie Niskim należy do najrzadziej zaludnionych regionów Polski.

Głównym forum współpracy i rusińskiej integracji są międzynarodowe organizacje zrzeszające Rusinów (a raczej rusińskie organizacje) z wielu państw

(Polski, Słowacji, Ukrainy, Węgier, Serbii, Chorwacji, Rumunii, Stanów Zjednoczonych Ameryki, Kanady). Dla działaczy o orientacji narodowo-rusińskiej (w tym dla Stowarzyszenia Łemków) jest to aktywnie działający od początku lat 90. XX w. „Światowy Kongres Rusinów” z siedzibą w Preszowie, propagujący ideę narodu karpatoruskiego i Rusi Karpackiej jako wspólnej ojczyzny wszystkich Rusinów¹⁸. Natomiast dla działaczy narodowo-ukraińskich (w tym dla Zjednoczenia Łemków) takim forum współpracy jest „Światowa Federacja Ukraińskich-Łemkowskich Organizacji”. Liderzy poszczególnych organizacji łemkowskich, rusińskich i ukraińskich z Polski i Słowacji, spotykają się na różnego rodzaju imprezach kulturalnych, festiwalach oraz kongresach i konferencjach naukowych, jednak w swojej codziennej działalności skupiają się głównie na mniejszościach we własnym kraju.

Wyniki badań przeprowadzonych w 2005 r. pośród Łemków i Rusnaków pokazują, że pomimo podziału Karpat granicą państwową nie zanikło poczucie wspólnoty, przynależności do jednej społeczności. Aż 83% respondentów w regionie preszowskim oraz 79% na Łemkowszczyźnie uważa, że Rusini polscy i słowaccy tworzą jedną „grupę społeczną”. Spośród cech, które najbardziej ich łączą, respondenci najczęściej wymieniali religię, język, pochodzenie etniczne, więzi rodzinne oraz zamieszkiwanie w Karpatach¹⁹ (Mazurek 2005). Jednak idea przynależności Łemków i Rusnaków do szerszej wspólnoty rusińskiej, mimo że egzystuje w świadomości dużej części tych społeczności, zwłaszcza wśród działaczy ruchu karpatorusińskiego, nie ma praktycznego przełożenia na rzeczywistość, jest pewnego rodzaju mitem funkcjonującym wśród karpackich Rusinów.

Poczucie braku odniesienia do zagranicznej ojczyzny jest powszechne bez względu na wyraźnie dzielące Łemków orientacje narodowe. Działacze Stowarzyszenia Łemków – co jest zrozumiałe – zdecydowanie odcinają się od państwa ukraińskiego, podkreślają, że nie mają z nim nic wspólnego, ale jednocześnie, mimo zaangażowania w ruch karpatorusiński nie traktują Słowacji czy innego państwa jako „kraju macierzystego”, podkreślają, że ich ojczyzną, ich państwem jest Polska. Z kolei liderzy Zjednoczenia Łemków, uważający Łemków za część narodu ukraińskiego, przyznają, że mają do państwa ukraińskiego sentyment, odczuwają z nim „więź duchową”, ale nie traktują Ukrainy jako swojej ojczyzny – ich ojczyzną jest Polska, a zwłaszcza Łemkowszczyzna. Jedynie działacze Młodzieżowej Organizacji Łemkowskiej „Czuha”, kategorycznie odżegnujący się od Ukrainy i silnie zaangażowani w ruch karpatorusiński, deklarują przywiązanie do idei i historii Rusi Karpackiej jako swoistej „macierzy”, jednocześnie

¹⁸ Obszernie o ruchu karpatorusińskim na Słowacji, Ukrainie i w Polsce, pisze m.in. E. Michna (2004).

¹⁹ Badania zostały przeprowadzone w 2004 r., wzięło w nich udział 195 respondentów rusińskich mieszkających w Karpatach, w tym 97 z Polski i 98 ze Słowacji (Mazurek 2005).

podkreślając niezmiennosc granic miedzypanstwowych w Europie Środkowej i brak dazenia do tworzenia odrębnego rusińskiego państwa.

Liderzy organizacji łemkowskich pozytywnie oceniają zmiany spowodowane akcesją Polski do UE, choć podkreślają, że dla Łemków nie są zbyt istotne, głównie z powodu niewielkiej skali zarówno całej społeczności, jak i samych organizacji. Za najistotniejsze uważają wprowadzanie standardów unijnych dotyczących ochrony mniejszości narodowych (niestety dużo częściej w formie deklaratywnej niż praktycznej) oraz brak kontroli na granicach ze Słowacją i Węgrami, co ułatwia wzajemne kontakty i współpracę z tamtejszymi Rusinami²⁰.

8. Podsumowanie

Od połowy XX w., zasadniczymi czynnikami, które kształtowały ukraińskie i łemkowskie struktury organizacyjne w Polsce, był stosunek władz państwowych do Ukraińców i Łemków oraz ustrój polityczno-prawny państwa.

W okresie PRL z powodu ścisłego limitowania i kontrolowania wszelkiej aktywności politycznej, społecznej i kulturalnej obywateli, niechęci władz do Ukraińców, nieuznawania odrębności Łemków oraz dążenia do asymilacji wszelkich społeczności niepolskich, działalność organizacyjna była ograniczona do minimum i nastawiona na realizację celów rządzących wobec mniejszości narodowych.

Po przemianach ustrojowych na początku lat 90. XX w., zmianach politycznych i prawnych oraz odmiennym podejściem władz państwowych do obywateli niepolskiej narodowości, nastąpiła wyraźna aktywizacja i silna pluralizacja struktur organizacyjnych. Ilość nie zawsze szła w parze z jakością i wytrwałością, jednak bezsprzecznie po roku 1990, miał miejsce dynamiczny rozwój niezależnej ukraińskiej i łemkowskiej działalności narodowej, politycznej, społecznej, kulturalnej, artystycznej, wydawniczej. Wywołuje ona niekiedy spory i kontrowersje, zarówno wewnątrz środowisk mniejszościowych, jak i w relacjach z polską większością, lecz jednocześnie, mimo permanentnych kłopotów finansowych i częstego braku zrozumienia wśród urzędników, jest przejawem skutecznego dążenia działaczy poszczególnych organizacji do utrzymania tożsamości i odrębności środowisk, które reprezentują.

²⁰ Na podstawie wywiadów z działaczami Stowarzyszenia Łemków, Zjednoczenia Łemków, Stowarzyszenia Młodzieży Łemkowskiej „Czuha”.

LITERATURA

- Barwiński M., 2008, *Konsekwencje zmian granic i przekształceń politycznych po II wojnie światowej na liczebność i rozmieszczenie Ukraińców, Łemków, Białorusinów i Litwinów w Polsce* [w:] Eberhardt P., (red.), *Problematyka geopolityczna ziem polskich*, „Prace Geograficzne”, nr 218, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Barwiński M. 2010, *Changes in the Social, Political and Legal Situation of National and Ethnic Minorities in Poland after 1990* [w:] Kitowski J., *20 Years of Socio-Economic Transformations in Countries of Central and Eastern Europe – an Attempt of Accounts*, “Geopolitical Studies”, vol.16, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Chałupczak H., Browarek T., 1998, *Mniejszości narodowe w Polsce 1918–1995*, Lublin.
- Drozd R., 1998, *Ukraińcy w Polsce w okresie przełomów politycznych 1944–1981* [w:] Madajczyk P. (red.), *Mniejszości narodowe w Polsce. Państwo i społeczeństwo polskie a mniejszości narodowe w okresach przełomów politycznych (1944–1989)*, Warszawa.
- Drozd R., 2001, *Polityka władz wobec ludności ukraińskiej w Polsce w latach 1944–1989*, Warszawa.
- Drozd R., 2010, *Ukraińcy (do 1989 r.)* [w:] Dudra S., Nitschke B., (red.), *Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce po II wojnie światowej*, Kraków.
- Drozd R., Halczak B., 2010, *Dzieje Ukraińców w Polsce w latach 1921–1989*, Warszawa.
- Dudra S., 2008, *Poza małą ojczyzną. Łemkowie na Ziemi Lubuskiej*, Wrocław.
- Dudra S., 2009, *Łemkowie w III Rzeczypospolitej* [w:] Dudra S., Halczak B., Betko I., Smigiel M., (red.), *Łemkowie, Bojkowie, Rusini – historia, współczesność, kultura materialna i duchowa*, vol. II, Zielona Góra.
- Dudra S., 2010, *Łemkowie* [w:] Dudra S., Nitschke B., (red.), *Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce po II wojnie światowej*, Kraków.
- Gudaszewski G., Chmielewski M. (red.), 2010, *Wyznania religijne. Stowarzyszenia narodowościowe i etniczne w Polsce 2006–2008*, Wyd. GUS, Warszawa.
- Halczak B., 2007, *Problemy tożsamości narodowej Łemków* [w:] Dudra S., Halczak B., Ksenicz A., Starzyński J., (red.), *Łemkowie, Bojkowie, Rusini – historia, współczesność, kultura materialna i duchowa*, t. I, Legnica–Zielona Góra.
- Halczak B., 2009, „Karpatorusinizm” w polityce zagranicznej i wewnętrznej państwa polskiego w XX w. [w:] Dudra S., Halczak B., Betko I., Smigiel M., (red.), *Łemkowie, Bojkowie, Rusini – historia, współczesność, kultura materialna i duchowa*, vol. II, Zielona Góra.
- Halczak B., 2010, *Ukraińcy (po 1989 r.)* [w:] Dudra S., Nitschke B., (red.), *Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce po II wojnie światowej*, Kraków.
- Hawryluk J., 1999, „Kraje ruskie Bielsk, Mielnik, Drohiczyn”. *Rusini–Ukraińcy na Podlaszu – fakty i kontrowersje*, Kraków.
- Łodziński S., 2005, *Równość i różnica. Mniejszości narodowe w porządku demokratycznym w Polsce po 1989 roku*, Warszawa.
- Mazurek T., 2005, *Łemkowie i Rusnacy w Beskidach – przemiany narodowościowe i religijne*, Łódź, praca magisterska w Katedrze Geografii Politycznej i Studiów Regionalnych UŁ (promotor Marek Barwiński).

- Michna E., 2004, *Kwestie etniczno-narodowościowe na pograniczu słowiańszczyzny wschodniej i zachodniej. Ruch rusiński na Słowacji, Ukrainie i w Polsce*, Kraków.
- Mironowicz E., 2000, *Polityka narodowościowa PRL*, Białystok.
- Mironowicz E., 2007, *Problem lemkowski w polityce władz PRL* [w:] Dudra S., Halczak B., Ksenicz A., Starzyński J., (red.), *Łemkowie, Bojkwowie, Rusini – historia, współczesność, kultura materialna i duchowa*, t. I, Legnica–Zielona Góra.
- Moklak J., 2007, *Fenomen tożsamości Łemków – uwarunkowania historyczne (do 1945 r.)* [w:] Dudra S., Halczak B., Ksenicz A., Starzyński J., (red.), *Łemkowie, Bojkwowie, Rusini – historia, współczesność, kultura materialna i duchowa*, t. I, Legnica–Zielona Góra.
- Olejnik L., 2003, *Polityka narodowościowa Polski w latach 1944–1960*, Łódź.

Źródła internetowe:

- Stowarzyszenie Łemków www.stowarzyszenielemkow.pl
- Stowarzyszenie „Ruska Bursa” www.ruskabursa.org
- Towarzystwo Ukraińskie www.ukr-tov.pl
- Ukraińskie Towarzystwo Historyczne w Polsce www.uitp.net.pl
- Zjednoczenie Łemków www.lemkounion.republika.pl
- Związek Ukraińców Podlasia www.zup.org.pl
- Związek Ukraińców w Polsce www.zup.ukraina.com.pl

UKRAINIAN AND LEMKO ORGANIZATIONAL STRUCTURES IN POLAND BETWEEN 1956–2012

Since the middle of the 20th century, the fundamental factors which shaped Ukrainian and Lemko organizational structures in Poland, were the attitude of the state authorities to Ukrainians and Lemkos and political-legal system of the state.

In People's Republic of Poland period, because of the strict limitation and control of all activities of political, social and cultural citizens, aversion of the authorities to the Ukrainians, non-recognition separateness of Lemkos and aspiration to assimilate all non-Polish community, the organizational activity was limited to a minimum and focused on the implementation of objectives to the national minorities by the ruling bodies. Through the whole People's Republic of Poland period there worked the only one Ukrainian organization which was totally controlled by the authorities, but it wasn't agreed to initiate Lemko organization.

After the changes of regime in the early 90s, political and legal changes and different approach to non-Polish citizens of state authorities, it become a distinct activation and strong pluralization of the organizational structures. The number did not always go hand in hand with the quality and persistence, but admittedly after the year 1990, there has taken place rapid development of an independent Ukrainian and Lemko national, political, social, cultural, artistic and editorial activity. Sometimes it causes disputes and controversy, both within minority communities and in relations with Polish majority, but at the same time, despite of the permanent financial problems and frequent lack of

understanding among the officials, it is a sign of the effective committing to the maintain of the identity and distinctiveness of groups by the activists.

The spatial structures of Ukrainian organizations largely reflect contemporary territorial spread of Ukrainians, whereas Lemko organizations, despite of living most of Lemkos in Lower Silesia, are the most active in Lemko Region which was inhabited by them till displacement in the middle of 20th century.

Dr Marek Barwiński
Katedra Geografii Politycznej i Studiów Regionalnych
Wydział Nauk Geograficznych, Uniwersytet Łódzki